

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ГЛУХІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА**

На правах рукопису

Кафедра української мови, літератури та методики навчання

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

**«МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ КОМЕДІЇ МИКОЛИ КУЛІША «МИ-
НА МАЗАЙЛО» В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ
СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ»**

Спеціальність: 014 Середня освіта

Предметна спеціальність:
014.01 Середня освіта (Українська мова і література)

Виконала:

Клименко Ріта Олегівна,
61-2-У група,
ННІ філології та історії

Науковий керівник:

Новиков Анатолій Олександрович,
доктор філологічних наук, професор

АНОТАЦІЯ

Клименко Р.О. «Методика вивчення комедії Миколи Куліша «Мина Мазайло» в закладах загальної середньої освіти». Робота на здобуття ступеня магістра за спеціальністю 014 Середня освіта, предметною спеціальністю 014.01 Середня освіта (Українська мова і література), ОПП «Середня освіта (Українська мова і література)».

У магістерській роботі розглянуто теоретико-літературні та психолого-педагогічні засади вивчення комедії, специфіку жанру та художні особливості твору, а також особливості творчості Миколи Куліша в контексті української літератури ХХ століття. Проаналізовано життєвий і творчий шлях автора, історію створення комедії та національно-культурний контекст, в якому вона виникла, висвітлено художнє відображення проблеми українізації та мовної самобутності.

Окремий розділ присвячено методиці вивчення твору у старших класах загальноосвітніх закладів, зокрема аналізу навчальних програм і підручників, розробці системи уроків, врахуванню психологічних особливостей учнів та застосуванню інтерактивних методів і творчих завдань для активізації пізнавальної діяльності. Наведені рекомендації спрямовані на формування у старшокласників цілісного уявлення про національну літературну традицію, розвиток критичного мислення, комунікативних навичок і громадянської свідомості.

Наукова новизна магістерського дослідження полягає в тому, що у магістерській роботі системно вивчено методичні рекомендації зі старшокласниками над комедією Миколи Куліша «Мина Мазайло», що дозволяє окреслити ефективні підходи до розвитку літературної та національної компетентності учнів.

Ключові слова: Микола Куліш, «Мина Мазайло», комедія, методика викладання, інтерактивні методи, старші класи, національна ідентичність, українська література ХХ століття, психолого-педагогічні засади, розвиток критичного мислення, художній аналіз

ABSTRACT

Klymenko R.O. «Methodology of studying Mykola Kulish's comedy «Myna Mazaylo» in secondary education institutions». Work for a master's degree in the specialty 014 Secondary Education, subject specialty 014.01 Secondary Education (Ukrainian Language and Literature), OPP «Secondary Education (Ukrainian Language and Literature)».

The master's thesis examines the theoretical, literary, psychological, and pedagogical principles of studying comedy, the specifics of the genre, and the artistic features of the work, as well as the features of Mykola Kulish's work in the context of Ukrainian literature of the 20th century. The author's life and creative path, the history of the comedy's creation, and the national and cultural context in which it arose are analyzed, and the artistic reflection of the problem of Ukrainization and linguistic identity is highlighted.

A separate section is devoted to the methodology of studying the work in senior grades of secondary educational institutions, in particular, the analysis of curricula and textbooks, the development of a system of lessons, taking into account the psychological characteristics of students and the use of interactive methods and creative tasks to activate cognitive activity. The recommendations given are aimed at forming in senior students a holistic understanding of the national literary tradition, the development of critical thinking, communication skills and civic consciousness.

The scientific novelty of the master's research lies in the fact that the master's work systematically studies methodological recommendations with high school students on the comedy of Mykola Kulish «Myna Mazaylo», which allows us to outline effective approaches to the development of literary and national competence of students.

Keywords: Mykola Kulish, «Myna Mazaylo», comedy, teaching methodology, interactive methods, high school, national identity, Ukrainian

literature of the 20th century, psychological and pedagogical principles,
development of critical thinking, artistic analysis

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ЛІТЕРАТУРНІ ТА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ КОМЕДІЇ В СТАРШИХ КЛАСАХ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	14
1.1. Комедія як жанр драматургії: специфіка та художні особливості	14
1.2. Творчість Миколи Куліша в контексті української літератури ХХ ст.	18
Висновки до розділу 1	26
РОЗДІЛ 2. ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ	28
2.1. Життєвий і творчий шлях Миколи Куліша	28
2.2. Історія написання та національно-культурний контекст комедії Миколи Куліша «Мина Мазайло»	33
2.3. Художнє відображення проблеми українізації в комедії Миколи Куліша «Мина Мазайло»	36
Висновки до розділу 2	39
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ КОМЕДІЇ МИКОЛИ КУЛІША «МИНА МАЗАЙЛО» У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	41
3.1. Аналіз навчальних програм та підручників з української літератури	41
3.2. Система уроків за твором Миколи Куліша «Мина Мазайло»	46
3.3. Психологічні особливості старшокласників у процесі вивчення драматичних творів	52
3.4. Принципи та підходи до вивчення драматургії в 9–11 класах	58
3.5. Творчі завдання, інтерактивні методи та засоби активізації пізнавальної діяльності учнів	69
Висновки до розділу 3	79
ВИСНОВКИ	80

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

6

85

ДОДАТКИ

89

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасній методиці викладання української та зарубіжної літератури значна увага приділяється пошуку таких прийомів шкільного аналізу, які б дозволяли глибше розкрити художню специфіку творів на уроках, беручи до уваги як їхні естетичні особливості, так і віковий рівень підготовки учнів. У цьому напрямі варто відзначити праці Ю. Бондаренка, А. Вітченка, Н. Грицак, С. Жили, Л. Неживої, Н. Романишиної, А. Ситченка, Г. Токмань, Л. Удовиченко та інших дослідників, що зосереджуються на технологізації літературного навчання.

Водночас проблема вивчення драматичних жанрів у шкільній практиці досліджується недостатньо. Спеціальні роботи, присвячені цьому питанню, зокрема належать А. Вітченку, Т. Івахненко та О. Гордієнко [7; 10; 15]. Більшість інших науковців лише побіжно звертаються до цієї теми: поряд із дослідженням методики викладання епосу й лірики вони висувають окремі пропозиції щодо вдосконалення підходів до опрацювання драматургії у шкільному курсі літератури.

Актуальність досліджуваної теми визначається тим, що драматичні твори української літератури є не лише важливим складником художньої культури, а й дієвим засобом навчання, виховання та розвитку учнів у закладах загальної середньої освіти. Звернення до творів української драматургії, зокрема до комедії Миколи Куліша «Мина Мазайло» [16], сприяє формуванню в учнів національної свідомості, розвитку їхнього естетичного смаку, критичного мислення, а також виробленню активної громадянської позиції. Твір Куліша посідає особливе місце у шкільному курсі літератури, адже належить до класики української драматургії ХХ століття та є своєрідним відображенням суспільно-історичних і культурних процесів доби.

Письменник утвердив образ української мови як однієї з наймелодійніших і найгармонійніших мов світу. У комедії він наголошує, що головною причиною її занепаду стала політика русифікації, яка породила у

суспільстві комплекс меншовартості та сумніви щодо престижності рідного слова. Куліш бачив своєю місією пробудження в українців національної гідності, відновлення поваги до мови, духовних цінностей і культури. Через майстерно вибудовані діалоги та влучні репліки драматург розкриває невичерпне багатство, красу й унікальність української мови, підкреслюючи її самобутність і неповторність [8, с. 39].

Комедія порушує коло проблем, що не втрачають своєї актуальності й у сучасному суспільстві: це питання національної ідентичності, ставлення до української мови, а також оцінка духовних і культурних цінностей. Через художньо-образну систему твору учні отримують можливість не лише зануритися у складний соціокультурний контекст 1920-х років, а й провести паралелі з сьогоденням, усвідомлюючи значення рідної мови як наріжного каменя державності та самобутності українського народу. Таким чином, аналіз цього драматичного тексту виходить за межі суто літературознавчого завдання та перетворюється на важливий педагогічний і виховний інструмент [32].

Методика викладання комедії Куліша у школі потребує перегляду й оновлення відповідно до вимог сучасної освіти. Новітні освітні стандарти та компетентнісний підхід висувають перед учителем завдання не лише передати учням знання про твір та його проблематику, а й забезпечити формування в них аналітичних умінь, здатності до інтерпретації художнього тексту, вміння дискутувати та аргументовано відстоювати власну позицію. Особливого значення набуває інтеграція літературного аналізу з іншими навчальними дисциплінами, що сприяє міжпредметним зв'язкам і ширшому розумінню культурного контексту. У цьому аспекті актуальним постає завдання формування в учнів здатності не тільки до репродуктивного відтворення змісту твору, а й до критичного осмислення його ідейного наповнення, символічних підтекстів, соціальних і політичних смислів.

Викладання комедії «Мина Мазайло» має бути спрямоване на розвиток навичок комплексного аналізу драматичного твору — композиційного, подієвого, пообразного, а також на осягнення жанрово-стильових особливо-

стей комедії як літературного роду. Це допоможе учням не лише краще зрозуміти художню специфіку твору, а й усвідомити його роль у національній культурі та в історії української літератури загалом.

Тема магістерської роботи «Методика вивчення комедії Миколи Куліша «Мина Мазайло» в закладах загальної середньої освіти є актуальною і важливою в контексті вивчення української літератури. Вивчення твору «Мина Мазайло» [16] сприяє розвитку комунікативної та культурної компетентності школярів, формуванню їхньої активної громадянської позиції, вихованню патріотизму й поваги до культурної спадщини України.

Мета дослідження: дослідити методику вивчення комедії Миколи Куліша «Мина Мазайло» в закладах загальної середньої освіти.

Завдання дослідження:

- описати специфіку та художні особливості комедії як жанру драматургії;
- проаналізувати творчість Миколи Куліша в контексті української літератури ХХ ст;
- дослідити принципи та підходи до вивчення драматургії в 9–11 класах;
- описати шляхи аналізу драматичних творів: композиційний, подієвий, пообразний;
- визначити особливості роботи з жанрово-стильовими характеристиками комедії;
- проаналізувати навчальні програми та підручники з української літератури;
- описати систему уроків за твором Миколи Куліша «Мина Мазайло»;
- дослідити психологічні особливості старшокласників у процесі вивчення драматичних творів;
- розробити творчі завдання, інтерактивні методи та засоби активізації пізнавальної діяльності учнів

Об'єкт дослідження: комедія Миколи Куліша «Мина Мазайло»

Предмет дослідження – методику вивчення комедії Миколи Куліша «Мина Мазайло» в закладах загальної середньої освіти.

У магістерській роботі «Методика вивчення комедії Миколи Куліша «Мина Мазайло» в закладах загальної середньої освіти» застосовано такі основні **методи дослідження**: *описовий* (з метою здійснення рецепції науково-критичної літератури з теми дослідження), *порівняльно-історичний*, який дав змогу простежити розвиток; *культурно-історичний* (для виявлення умов, у яких формувались авторські концепції жіночих характерів); *біографічний* (уможливив з'ясування джерел образів у творах митців); а також використано *проблемно-тематичний і текстуальний аналізи*. Саме такий комплексний підхід уможливорює всебічно дослідити методику вивчення комедії Миколи Куліша «Мина Мазайло» в закладах загальної середньої освіти».

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в магістерській роботі системно та детально проаналізовано методичні рекомендації щодо вивчення комедії Миколи Куліша «Мина Мазайло» в закладах загальної середньої освіти.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів. У магістерській роботі «Методика вивчення комедії Миколи Куліша «Мина Мазайло» в закладах загальної середньої освіти» теоретичне та практичне значення роботи визначено так:

Наукові результати дослідження важливі для комплексного вивчення методики комедії. Зокрема Матеріали магістерської роботи можуть використовуватися під час читання нормативних історико-літературних курсів і спецкурсів з методики вьї освіти, у процесі написання курсових і дипломних робіт. Сформульовані положення, висновки дослідження та розроблені в ньому методичні рекомендації можуть бути використані вчителями-практиками закладів загальної середньої освітискладання української літератури для здобувачів закладів загальної середни.

Особистий внесок автора. У разі використання в магістерській роботі ідей чи розробок, що належать співавторам, разом із якими були написані наукові праці, підготовлені доповіді й виконані спільні дослідження, здобувач освіти повинен відзначити цей факт у кваліфікаційній роботі з обов'язковою вказівкою конкретного особистого внеску.

Основні результати магістерського дослідження були представлені у вигляді доповідей на науково-практичних конференціях різних рівнів, а також на семінарах молодих учених Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка протягом 2024–2025 рр:

- Всеукраїнська науково-теоретична інтернет-конференція «ХІ Довженківські читання: «Олександр Довженко й українська культура: історія, традиції, сучасність» (Глухів, 24 жовтня 2024);
- VII Усеукраїнська студентсько-викладацька науково-практична інтернет-конференція з міжнародною участю «Сучасні тенденції та перспективи мовно-літературної освіти в Україні» (Глухів, 13-14 лютого 2025).

Публікації. Основні положення і результати магістерської роботи відображені у статті в збірнику наукових праць викладачів і студентів:

Клименко Р. Художнє відображення проблеми українізації в комедії Миколи Куліша «Мина Мазайло»

Науковий потенціал дослідника: філологічні та методичні пошуки : зб. наукових праць викладачів і студентів. Одинадцяті Довженківські читання : Збірник наукових праць Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка / за ред. А. О. Новикова. Глухів: ГНПУ ім. О. Довженка. 2024. 144 с.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновку, списку використаної літератури, який налічує 40 джерел, та додатків. Основний зміст роботи викладений на 83 сторінках.

У вступі наведено обґрунтування актуальності вибраної теми, її наукової важливості та новизни, а також теоретичного і практичного значе-

ння отриманих результатів; визначено об'єкт і предмет дослідження, мету та методи роботи; сформульовано основні завдання магістерського дослідження.

У першому розділі **«Теоретико-літературні та психолого-педагогічні засади вивчення комедії в старших класах закладу загальної середньої освіти»** проаналізовано комедію як жанр драматургії, та її художні особливості, творчість Миколи Куліша в ХХ у викладанні української літератури.

У другому розділі **«Літературознавчий аспект. Проблеми дослідження»** подано узагальнену характеристику життєвого та творчого шляху Миколи Куліша, що дозволяє глибше зрозуміти його світогляд і художню манеру. Визначено чинники, які вплинули на створення та тематичну спрямованість комедії «Мина Мазайло».

У третьому розділі **«Методика вивчення комедії Миколи Куліша «Мина Мазайло» у закладах загальної середньої освіти»** досліджено методику вивчення комедії Миколи Куліша «Мина Мазайло» у закладах загальної середньої освіти та визначено її значення для формування в учнів національної свідомості й літературознавчої компетентності. Проаналізовано ефективні педагогічні підходи до опрацювання твору, зокрема історико-літературний контекст, жанрову специфіку, особливості образної системи та ключові ідейно-тематичні акценти. Окреслено комплекс інтерактивних методів навчання, які сприяють розвитку критичного мислення, творчих здібностей і ціннісного ставлення до української мови та культури.

У висновках представлено узагальнені та систематизовані результати дослідження відповідно до поставлених проблем.

У додатку подано конспект уроку з української мови для учнів одинадцятого класу з теми: «Микола Куліш. «Мина Мазайло». Образи дійових осіб. Сценічне втілення. Актуальність п'єси в наш час» (Додаток 1).

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-ЛІТЕРАТУРНІ ТА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ
ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ КОМЕДІЇ В СТАРШИХ КЛАСАХ ЗАКЛАДІВ
ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

1.1. Комедія як жанр драматургії: специфіка та художні особливості

Драматургія є одним із центральних видів літератури, що поєднує художнє слово з театральною дією, створюючи унікальний простір для відображення соціальних, психологічних і моральних конфліктів. На відміну від епосу чи лірики, драматичні твори орієнтовані на сценічне втілення, де авторські ремарки, діалоги та структура п'єси взаємодіють із майстерністю режисера та акторів. Саме така синтезована форма дозволяє глядачу і читачу одночасно сприймати твір як художній текст і як живу драматичну подію. Особливістю драматургії є її здатність відображати складні життєві процеси через долі персонажів, їхні переживання та моральні вибори. Драматичні твори часто стають дзеркалом суспільних проблем і транслюють ідеї, що визначають культурні та етичні орієнтири певної епохи [17, с. 176-177].

Драма (від грец. drama – дія) поряд з епосом і лірикою належить до провідних родів літератури. Вона охоплює твори, написані у формі діалогу з авторськими ремарками та орієнтовані на сценічне відтворення. Її характерною ознакою є тісний зв'язок із театральним мистецтвом, що відрізняє драму від інших літературних форм [10, с. 11].

Цей рід літератури поєднує в собі риси епосу й лірики, водночас відображаючи, за словами Аристотеля, реальну дійсність. У центрі уваги – складні життєві процеси, розкриті через долі персонажів, їхні почуття, внутрішні переживання та прагнення. Завдяки художньому хисту драматурга вибудовується власна концепція часу й сучасності, яка реалізується у виражальних засобах і стилі п'єси.

Науковці відзначають, що розквіт драматургії зазвичай припадає на періоди значних суспільних трансформацій, коли формуються нові ідеї, здатні визначати подальший розвиток людства. Саме в такі епохи утверджуються провідні художні напрями й жанри, які найповніше передають духовну атмосферу часу, його проблематику й емоційний лад.

Драматургія виступає фундаментом театру — синтетичного й колективного виду мистецтва, де світ постає через драматичну дію, втілену акторами для глядачів. Її специфіка полягає в тому, що між автором і аудиторією завжди існує посередник — актор-виконавець. Ця особливість зумовлює специфічний характер драматургічної творчості й виокремлює її серед інших родів літератури [10, с. 11 —12].

Микола Гоголь наголошував: «Драма живе лише на сцені: без неї вона подібна до душі без тіла». Будь-яка п'єса набуває повноцінного значення лише тоді, коли оживає на театральних підмостках, де поєднуються зусилля драматурга, режисера, акторів та інших учасників творчого процесу. Завдання театрального мистецтва полягає у наданні драматичному твору сучасного звучання, у розкритті його ідейного змісту та акцентуванні на проблемах, що залишаються важливими для людства. Найвищим результатом спільної роботи митців є досягнення катарсису в глядацькій залі, який сприяє моральному очищенню та формуванню духовних і ціннісних орієнтирів особистості.

З літературознавчої точки зору драма є одним із провідних родів художньо-словесного мистецтва, покликаною відтворювати світ за допомогою мовних партій і сценічної дії персонажів. Перші її зразки виникли ще в античній Греції. Її витоки сягають ритуальних обрядових дійств на честь богів, у яких формувалися основні ознаки драматургії — монологи й діалоги, а також цілеспрямовані дії учасників. Теоретичні засади жанрової системи драматичного мистецтва розробляли мислителі давнини, серед яких особливе місце належить Арістотелю. Саме він визначив ключові риси трагедії, у центрі якої — вчинки персонажів, здатні викликати співчуття [7, с.24].

Вагому увагу осмисленню драматургії приділяли також представники класицизму, які виробили систему нормативних вимог для різних родів і жанрів. Водночас кожна літературна епоха виробляла власні естетичні орієнтири: зокрема, драма доби Просвітництва, романтизму, сентименталізму, реалізму чи модернізму мала свої специфічні риси.

Перші пам'ятки української драматургії датуються XVIII століттям. Прикладом є «Трагедія о смерті посліднього царя сербського Уроша V і о паденні Сербського царства» М. Козачинського. Системного розвитку вітчизняна драма зазнала у XIX столітті — завдяки п'єсам І. Котляревського, а згодом Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, Панаса Мирного, І. Франка та діячів Театру корифеїв: Івана Карпенка-Карого, М. Старицького, М. Кропивницького, П. Саксаганського. Визначний внесок у подальший розвиток української драматургії здійснили Леся Українка, В. Винниченко, М. Куліш, І. Кочерга, Ю. Яновський.

Розвиток драматургії тісно пов'язаний із еволюцією театру, адже драма одночасно належить і до літератури, і до сценічного мистецтва. Як наголошується: «Драма є особливим видом мистецтва, який водночас інтегрує літературні та театральні елементи. Лише через спільну творчість письменника, режисера, художника, композитора та акторів вона здатна стати значущим явищем у літературно-мистецькому житті. В історії українського театру сформувалися численні естетичні системи, що відображають творчі пошуки драматургів, режисерів та акторів» [9, с. 303].

Яскравим прикладом є діяльність Театру корифеїв, митці якого поєднували літературну, сценічну й організаційну роботу. Взаємопов'язаними також постають творчість драматурга М. Куліша й режисерські пошуки Леся Курбаса, втілені у театрі «Березіль» у 1920–1930-х роках. Традиційно драма поділяється на систему жанрів: трагедію, комедію, власне драму, трагікомедію, трагіфарс, міраклъ, містерію, фарс, інтерлюдію, мораліте, водевіль, мелодраму тощо. У шкільному вивченні акцент робиться насамперед на комедії, драмі, драмі-феєрії та трагедії, оскільки саме вони передбачені навчальними програмами з української й зарубіжної літератури [14].

Комедія трактується як драматичний твір, у якому автор висміює вади людини, побутові чи суспільні недоліки. Для досягнення цієї мети драматурги використовують різноманітні засоби комічного — гумор, іронію, сатиру, сарказм, пародію, буфонаду тощо, моделюючи кумедні ситуації й репліки

персонажів. У комедіях головні персонажі, на прикладі яких розкриваються людські вади, постають у зниженому вигляді, втрачаючи позитивні риси. Їхні способи розв'язання життєвих проблем виглядають сміховинними для читачів і глядачів, оскільки суперечать моральним нормам (як поведінка Терентія Гавриловича Пузиря у п'єсі Івана Карпенка-Карого «Хазяїн») або здоровому глузду (як дії Мартина Борулі в однойменній комедії того ж автора).

Розрізняють два основні типи комедій: комедії ситуацій і комедії характерів. У перших смішними є випадкові події та непорозуміння, тоді як в українській літературі більшого розвитку набула саме комедія характерів. Тут негативні риси героїв навмисно перебільшуються, доводяться до абсурду. Це добре простежується на прикладі образів Мартина Борулі, Терентія Пузиря, Мина Мазайла, Тьоті Моті та інших відомих персонажів української драматургії. Комізм виникає не лише з поведінки героїв, а й із конфліктів та проблем, які вони намагаються подолати [17, с.179].

Підсумовуючи сказане вище, можемо зробити висновок, що українська драматургія має сформовану жанрово-родову систему, яка виявляється як у класичних комедіях і трагедіях, так і в новаторських жанрах, зокрема драмі-феєрії. Це слід урахувати при аналізі конкретних творів та у процесі їх шкільного вивчення [32].

Ознайомлення школярів із драматичними жанрами здебільшого відбувається у старших класах – з 9-го по 11-й. Саме в цей період вони вивчають драматичну спадщину І. Котляревського («Наталка Полтавка»), І. Карпенка-Карого (трагікомедія «Мартин Боруля», соціальна комедія «Хазяїн»), І. Франка («Украдене щастя»), Лесі Українки (драма-феєрія «Лісова пісня»), М. Куліша (сатирична комедія «Мина Мазайло»). Старшокласники вже здатні усвідомлювати взаємозв'язок між авторським світоглядом і жанровими особливостями твору, що робить можливим їхній глибший аналіз [18].

Жанрова специфіка кожної з названих п'єс визначає підхід до їх вивчення на уроках літератури. Ефективність цього процесу ґрунтується на здобутках жанрології. Для результативної роботи учням необхідно володіти до-

статнім теоретичним апаратом – як загальними визначеннями (наприклад, «драма», «драма-феєрія», «комедія»), так і поняттями, що пояснюють художню структуру твору. Якщо перша група дефініцій має узагальнювальний характер, то друга допомагає вибудувати логічну схему жанрового аналізу.

1.2. Творчість Миколи Куліша в контексті української літератури ХХ ст.

Домінантною рисою української літератури ХХ століття є виражений психологізм, який стає провідним засобом розкриття внутрішнього світу персонажів. Письменники-модерністи використовують різноманітні художні прийоми — від детального зображення думок і почуттів до складних внутрішніх монологів та потоку свідомості — для того, щоб передати багатоглибкість психіки героїв. Такий підхід допомагає глибше усвідомити не лише емоційний стан персонажа, а й його взаємодію із соціумом, моральні та етичні дилеми, а також особистісні конфлікти [9, с. 303 —304].

Особливе місце в літературі цього періоду займає мотив роздвоєння свідомості, який проявляється у суперечливих почуттях, внутрішніх конфліктах та протиріччях героїв. Через такі художні прийоми автори прагнуть показати складність людської природи, багатовимірність морального вибору та вплив соціальних обставин на формування особистості. Психологізм стає не лише засобом характерологічного аналізу, а й важливим інструментом для дослідження філософських, соціальних і культурних проблем, що стояли перед суспільством у ХХ столітті. Микола Куліш, подібно до багатьох представників модерністської літератури, через мотив роздвоєння свідомості тонко передає внутрішні протиріччя свого героя, показує руйнування його ілюзій та сподівань на нову політичну силу — більшовиків, а також розчарування в обіцянках і лозунгах, що їх вони пропонували.

Творчість Миколи Куліша (1892–1937) займає особливе місце в історії української літератури ХХ століття. Його драматургічний доробок не лише

відобразив складні суспільно-політичні трансформації епохи, але й увібрав у себе найгостріші ідейні, моральні та естетичні пошуки часу. Куліш став однією з ключових постатей так званого «Розстріляного відродження», кола українських митців, чий життя та творчість були зламані радянським тоталітарним режимом у 1930-х роках. Драматург залишив після себе твори, які визначили розвиток українського театру й літератури, а також поставили українське слово у ширший європейський культурний контекст [17, с. 179].

Початок літературної кар'єри Куліша припав на перші радянські десятиліття, коли в українському культурному просторі формувалася нова художня парадигма. Харків, де він оселився у 1920-х роках, став центром українського літературного життя, і саме тут Куліш увійшов до кола провідних митців, долучився до діяльності ВАПЛІТЕ (Вільної академії пролетарської літератури) та здобув визнання як один із найталановитіших драматургів свого часу.

1920-ті роки були періодом інтенсивного розвитку української літератури. Це час, коли національне відродження поєднувалося з пошуками нових мистецьких форм, а література стала простором для ідеологічних дискусій. Куліш увійшов у літературний процес як драматург, що поєднував реалістичне відображення життя з експериментами у формі й жанрі. Його п'єси від самого початку вирізнялися гостротою конфліктів і психологічною глибиною [17, с. 176 —177].

Участь у ВАПЛІТЕ, організації, що згуртувала довкола себе таких митців, як Микола Хвильовий, Павло Тичина, Михайль Семенко, Олександр Довженко, забезпечила Кулішу інтелектуальне середовище, де формувалися провідні ідеї модерної української літератури. Тут точилися суперечки про «європеїзацію» української культури, її місце у світовому процесі, співвідношення національного і соціалістичного.

Першою визначною п'єсою Куліша стала драма «97» (1924), що зображувала трагедію голоду 1921–1923 років в українському селі. Твір сприймався як соціально-документальна хроніка, але водночас мав виразний гу-

маністичний пафос: автор зосередився на проблемах морального вибору, людської гідності в екстремальних умовах. У драмі «Комуна в степах» (1925) Куліш звернувся до теми колективізації, показуючи складність соціальних перетворень у сільському середовищі. Водночас автор прагнув уникнути ідеологічної прямолінійності, відображаючи суперечливість процесів [17, с. 178].

Трагікомедія «Отак загинув Гуска» (1925) стала одним із перших зразків сатиричного погляду на інтелігенцію, яка втратила своє призначення в нових історичних умовах. У цьому творі відчутний гротескний стиль, що стане характерним для подальшої творчості Куліша. Особливе місце займає драма «Народний Малахій» (1927), у якій головний герой прагне «перекроїти» людину й суспільство, що перетворюється на сатиричне відображення утопічних ідей «нової доби». П'єса засвідчила здатність Куліша поєднувати трагічне й комічне, створювати багатовимірні характери.

Найвідомішою сатиричною комедією Миколи Куліша, яка посіла чільне місце в історії української драматургії ХХ століття, є «Мина Мазайло» (1929). П'єса стала визначним явищем не лише у творчості автора, а й у контексті розвитку українського театру 1920-х років, адже в ній поєднано соціальну сатиру, моральну оцінку дій людей та гострий аналіз суспільних процесів. Центральним мотивом твору є мовне питання, що у драматургії Куліша виступає як символ духовного й національного вибору [16]. Вибір мови у п'єсі – це не просто засіб комунікації, а вираження цілісності внутрішнього світу персонажа, його ставлення до національної культури та моральних цінностей. Таким чином, мовне питання перетворюється на ключовий індикатор соціальної та культурної ідентичності героїв, а також засіб художньої виразності драматурга.

П'єса демонструє зіткнення двох протилежних світоглядних позицій: українізаторів і русифікаторів. Українізатори, яких Куліш подає у позитивному світлі, виступають захисниками національної культури, мови та традицій, тоді як русифікатори постають через призму сатири й гротеску як носії

чужої культурної парадигми, для яких важливіше збереження формальних ознак «престижної» культури, ніж власна самобутність. Конфлікт між цими позиціями не обмежується соціальними та культурними проявами, він набуває морального та психологічного виміру: вибір мови стає символом усвідомленої або нав'язаної культурної позиції, яка визначає життєві пріоритети героїв та їхнє ставлення до родини й суспільства [10, с. 11 —12].

Актуальність проблеми, піднятої у «Мині Мазайло», була особливо гострою у контексті культурної політики 1920-х років. Період українізації, що супроводжувався масштабними соціальними та освітніми реформами, стикався із централізаційними тенденціями радянської влади, спрямованими на уніфікацію культурного простору та русифікацію адміністративних і освітніх структур. У цих умовах мовне питання перестало бути чисто лінгвістичним і перетворилося на показник національної самосвідомості та духовної автономії. Куліш через комічні перебільшення, гротескні сцени та сатиричні діалоги показує гостроту вибору, який стояв перед українцями того часу, і водночас демонструє, що цей вибір має наслідки для моральної та соціальної цілісності особистості [17, с. 178].

Композиційна структура п'єси побудована так, щоб мовне питання було інтегроване у всі конфліктні ситуації. Кожна сцена «Мини Мазайла» показує не лише соціальну драму, а й внутрішній моральний стан героїв. Через сімейні суперечки, побутові ситуації та побудовані на сатирі діалоги драматург демонструє, як особистий вибір людини – вибір між асиміляцією та культурною самобутністю – впливає на всі сфери життя. Куліш вчить глядача розуміти, що мовна політика та національна ідентичність тісно пов'язані з внутрішнім моральним світом людини, її ціннісними орієнтирами та здатністю до критичного осмислення навколишньої дійсності.

Особливо важливою є поліфонічність характерів у «Мині Мазайло» [16]. Куліш зображує різноманітні моделі поведінки та ставлення до культурного вибору: від крайніх форм асиміляції та культурної самопослуги до усвідомленого збереження національної самобутності. Цей підхід дозволяє

п'єсі функціонувати не лише як комедія, а й як соціально-філософська драма, яка демонструє складність морального вибору та специфіку психології людини в умовах культурного протистояння. Важливим аспектом є також жанрова специфіка твору. «Мина Мазайло» – це сатирична комедія, яка поєднує елементи гротеску, соціальної критики та побутової драми. Завдяки цьому п'єса здатна одночасно розважати та змушувати замислитися над глибинними проблемами українського суспільства. Мова, як ключовий символ п'єси, стає центральним об'єктом драматургічної дії, оскільки саме вона визначає соціальний статус персонажів, їхнє ставлення до рідної культури та власну самоповагу [17, с. 178].

П'єса «Мина Мазайло» є своєрідним літературним маніфестом Куліша щодо проблем національної самобутності, мовної політики та моральної відповідальності людини. Її значення виходить далеко за межі конкретного історичного періоду, адже питання вибору між духовним самовдосконаленням і культурною колонізацією, між самоповагом і зовнішнім наслідуванням залишаються актуальними і в сучасному контексті.

У драмі «Патетична соната» (1930) драматург звернувся до теми української революції 1917–1920 років. Твір вирізняється масштабністю, поліфонічністю, поєднанням реалістичного і символічного планів. Куліш використав музичну структуру як основу композиції, що надало п'єсі новаторського характеру.

Останнім великим твором стала «Маклена Граса» (1933), де Куліш уперше звернувся до європейської тематики, зображуючи трагедію польської дівчини з бідної родини. У центрі п'єси – проблема соціальної нерівності, духовного спустошення та морального падіння в суспільстві кризи [18].

Дослідивши творчість Куліша можемо стверджувати, що вона поєднує в собі риси реалізму, сатири, гротеску, символізму. Його твори не вкладаються в рамки традиційної драматургії, адже драматург активно експериментував із жанрами. Він розвивав трагікомедію як жанр, поєднуючи сміх і трагізм, що відповідало суперечливій природі доби. У п'єсах Куліша велике

значення мають символічні образи, алюзії, ритміка. Драматург використовував музичні й фольклорні мотиви, створював багатопланові конфлікти, у яких відбивалося зіткнення ідей і характерів. Його стиль тяжів до поліфонічності, відкриваючи простір для режисерських інтерпретацій.

Твори Куліша здобули особливе сценічне втілення завдяки співпраці з видатним режисером Лесем Курбасом. У театрі «Березіль» його п'єси поставили як модерністські вистави, що поєднували драматургічну глибину з режисерськими експериментами. «Народний Малахій», «Мина Мазайло» та «Патетична соната» у постановках Курбаса стали подіями культурного життя. Саме ця співпраця стала причиною переслідувань: радянська влада вбачала в Кулішеві та Курбасові носіїв «буржуазного націоналізму» й загрозу офіційній ідеології [16].

У 1930-ті роки творчість Куліша піддалася жорсткій критиці, його п'єси забороняли, звинувачували автора у націоналізмі, формалізмі, відірваності від «пролетарських мас». У 1934 році його заарештували, а в 1937 році — розстріляли в урочищі Сандармох разом із сотнями інших українських інтелегентів. Після смерті Куліш залишався забороненим автором аж до 1950–1960-х років, коли почалася поступова реабілітація. Проте повноцінне повернення його творчості відбулося лише після відновлення незалежності України.

Миколу Куліша справедливо вважають одним із найвизначніших українських драматургів ХХ століття. Його творчість відображає основні тенденції «Розстріляного відродження»: прагнення до модернізації української літератури, поєднання національного ґрунту з європейськими художніми пошуками, трагізм історичної долі митця. У світовому контексті його п'єси можна порівняти з драматургією Бертольта Брехта, Жана Кокто, Ежена Юнеско. Як і вони, Куліш експериментував із формою, прагнув вивести театр за межі побутового реалізму. Водночас його твори зберігають глибоку національну специфіку, закорінену в українському історичному й культурному ґрунті [17, с. 177].

Українська література модерністського періоду вирізняється прагненням до глибокого й багатовимірного осмислення внутрішнього світу людини, що стає провідним художнім завданням митців початку ХХ століття. Особлива увага приділяється відтворенню психологічної достовірності образів, зануренню у сферу підсвідомого, розкриттю найтонших нюансів психічного життя персонажів, їхніх внутрішніх суперечностей і коливань. Стилiстичні новації цього часу, серед яких фрагментарність, багатоплановість, символічність та використання прийомів внутрішнього монологу, спрямовані на створення ефекту максимальної наближеності до реальних переживань людини. Завдяки цьому літературний твір постає не лише як відтворення зовнішніх подій, а й як складна система художніх знаків, через які автор досліджує глибинні процеси людської свідомості [18].

Риси модерністської естетики дозволяють читачеві сприймати літературу не лише як оповідь чи зображення певного кола суспільних проблем, а як своєрідну лабораторію психологічного аналізу. Взаємодія із художнім текстом у цьому випадку передбачає активне співпереживання, що виходить за межі емоційного відгуку й перетворюється на інтелектуальне дослідження мотивів поведінки героїв. Читач отримує змогу розглядати персонажів не як схематичних носіїв певних ідей чи соціальних ролей, а як живих особистостей зі складним внутрішнім світом, індивідуальною логікою мислення та унікальним емоційним досвідом [40].

На нашу думку, модерністська література відкриває принципово новий вимір взаємодії індивіда із суспільством. Вона допомагає простежити не лише зовнішні колізії, що визначають життєві обставини, а й внутрішні драми людини, яка постає водночас активним учасником і критичним спостерігачем суспільних процесів. У цьому полягає одна з найважливіших заслуг українського модернізму – він надає літературі статусу інструмента глибокого філософсько-психологічного пізнання, що забезпечує цілісне бачення людини в її органічному поєднанні з історичними, культурними й духовними реаліями епохи.

Комедія Миколи Куліша «Мина Мазайло» має багат шаровий зміст, що виходить далеко за межі художнього твору. У ній закладений своєрідний навчальний потенціал: від практикуму з української мови до ґрунтового посібника з історії та теорії мовознавства. У тексті порушуються питання правильної вимови, зокрема редукованих звуків. Навіть приклади на кшталт співвідношення «сапоги – съпаги» унаочнюють глибинні відмінності між мовами, показуючи значущість орфоепічних нюансів [16].

«Мина Мазайло» – це і практикум з української мови і теоретичний підручник, але естетично виконаний, з історії української мови, з лексикології і лексикографії, фонетики і фонології, орфоепії і граматичних парадигм, стилістики й акцентології. «За п'єсою М. Куліша можна проникнути в особливості української мови, а відтак, – характерні властивості її носіїв, їх ментальності, культури і поведінки, сформовані генетично-історичним корінням і суспільним розвитком у контексті міжетнічних взаємин. Недарма автор п'єси проникає у код українського роду – мову, визначаючи ряд її важливих і диференціюючих ознак у планетарному просторі» [23, с. 211].»

Творчість Миколи Куліша є невід'ємною частиною української літератури ХХ століття й водночас значним явищем європейського театрального процесу. Його драматургія стала художнім літописом епохи революцій, голоду, колективізації, репресій. Письменник зміг поєднати трагічне й комічне, індивідуальне й загальнолюдське, створивши твори, які залишаються актуальними й сьогодні. Значення Куліша полягає не лише у створенні нової моделі української драматургії, а й у тому, що він зумів у художній формі поставити питання про національну ідентичність, моральний вибір, людську гідність. Його спадщина — це частина культурного коду України, що засвідчує силу мистецтва навіть перед обличчям політичного терору.

Висновки до розділу 1

Проведений аналіз теоретико-літературних засад дав змогу встановити,

що комедія як жанр драматургії має низку специфічних рис, які визначають її особливе місце у шкільному курсі літератури. Вона поєднує гумористичний та сатиричний елементи з відображенням серйозних суспільних проблем, що робить цей жанр ефективним засобом впливу на світогляд учнів старшої школи. Важливим є те, що комедія дає змогу одночасно емоційно зацікавити школярів і спонукати їх до глибокого аналізу моральних, культурних і соціальних явищ. Робота з жанрово-стильовими характеристиками цього різновиду драматургії сприяє розвитку критичного мислення, уміння бачити приховані смисли та розуміти авторську іронію, що є надзвичайно цінним у формуванні компетентного читача.

Творчість Миколи Куліша займає визначне місце в контексті української літератури ХХ століття. Митець зробив вагомий внесок у розвиток української драми. Письменник поєднав традиції класичної комедії з новаторськими пошуками, створивши твори, що відображають складні культурні та політичні процеси свого часу. Зокрема, комедія «Мина Мазайло» є художнім відображенням проблем національної ідентичності, мовної політики та духовних цінностей українського суспільства. Для старшокласників цей твір постає не лише як літературний текст, а й як історико-культурне джерело, яке допомагає усвідомити драматизм української історії ХХ століття. Вивчення творчості Куліша у школі сприяє як розширенню літературознавчого світогляду, так і формуванню національної самосвідомості учнів.

РОЗДІЛ 2

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Життєвий і творчий шлях Миколи Куліша

Микола Гурович Куліш народився 19 грудня 1892 р. в с. Чаплинці Дніпровського повіту на Херсонщині в бідній родині. Родинна на постійній основі зазнавала матеріальних злигоднів і потреби. Ще п'ятирічним хлопчиком Микола почав тяжку наймитську долю. Через недолю і злидні батько випивав, тому на вулиці над Миколою часто насміювалися діти, а він, відстоюючи честь сім'ї, вступав з ними в суперечку. Але батько, що пив через горе і злидні, мав талант до співу, а мати була художницею, розмальовувала хати, печі, виробляла гарні візерунки. Про це так вдало та поетично розповідав Ю. Яновський у новелі «Дитинство» з роману «Вершники»: учасник громадянської війни, письменник Микола Куліш був прототипом комісара Данила Чабана. З восьми років Миколка вступає донародної школи. Допитливий хлопчик викликав до себе симпатію,

і тому сільська інтелігенція Чаплинки зібрала сотню карбованців, щоб відправити його на навчання до Олешок (пізніше м. Цюрупинськ Херсонської області). Навчаючись в училищі, Микола Куліш залишається без засобів існування. Єдиним порятунком була богадільня, що утримувала його за рахунок милостині заможних добродійців. У другому класі він ознайомився із програмними засадами РСДРП. У навчальному закладі його вважали непокірним і політично неблагонадійним. Його неодноразово відраховували з училища, тож доводилося жити ледве зводячи кінці з кінцями. У цей складний період він отримував моральну й матеріальну підтримку від сім'ї своєї майбутньої дружини Антоніни, яка в роки Першої світової війни пов'язала свою долю з прапорщиком Кулішем, який вирушав на війну. [3].

Курс гімназії Микола Куліш завершив екстерном на Кавказі, після того хотів вступити до Одеського університету. Та влітку 1914 року його мобілізували й відіслали до одеської школи прапорщиків — адже були здібні офіцери «знизу», яких доля кидала в саме пекло військових дій. Там він отримав тяжке поранення та контузію, а згодом, у березні 1917-го, увійшов до революційного полкового комітету. Політично симпатизував есерам. У липні 1918 року Куліша ув'язнили в гетьманській тюрмі, де він провів декілька місяців. Пізніше він став членом Олешківської міської управи.

Восени 1920 року він обіймав посаду військового керівника спершу Херсонського, а потім Дніпровського повітових військкоматів. Пізніше пішов на роботу в систему народної освіти, очолив губернський відділ соціального виховання. У 1922 році Микола разом із сім'єю переїжджає до Одеси, де певний час працює інспектором обласного відділу народної освіти. Згодом він отримує посаду шкільного інспектора Наркомосу України, яка зумовлює новий переїзд — цього разу до Харкова в 1925

році. На той момент Куліша вже знали як автора п'єси «97», яка мала важливе значення і неодноразово ставилася на сценах театрів. Переїзд до тодішньої столиці сприяв зміцненню творчої співпраці з театром «Березіль» та його художнім керівником, Лесем Курбасом. [21, 143].

У ті роки Харків став осередком його літературного життя. Також тут працювали багато визначних митців: Микола Хвильовий, Володимир Сосюра, Остап Вишня, Іван Дніпровський, Юрій Яновський, Валер'ян Підмогильний, Павло Тичина та багато інших. Багато із них через деякий час опинилася під безжальними репресіями сталінського режиму. Саме в Харкові Куліш разом із Хвильовим ініціювали створення ВАПЛІТЕ — Вільної академії пролетарської літератури, угруповання, яке ставило на перше місце художню важливість твору, а не політичні вимоги чи ідеологічні гасла.

Настав трагічний 1933 рік. За спогадами Антоніни Куліш, у цей рік чоловік був психологічно спустошений і не здатний писати твори. У той період догідливі літератори писали про «розквіт» України, про патріотичні пісні та щасливе життя народу, тоді як реальність була сповнена голоду й смерті. Після поїздки до рідного села Микола Гурович повернувся до Харкова майже хворим від побаченого.

У спогадах дружина передає його важкі враження: *«Повернувся через два тижні дуже пригнічений, я аж злякалася. Питаю: може, щось трапилося в дорозі? Ти нездужаєш? А він відповів: «Старенька, якби ти знала, що коїться в селах... Це жахіття! Люди опухлі лежать просто на дорогах, у селах — тиша, ніхто не ходить, бо вже немає сили. Біля батьків лежать мертві діти, а вони самі конають. Навіть псів та котів немає. І водночас говорять, що Україна цвіте, що врожай красується на полях! Та ж нікому вже його сіяти чи збирати! Багатюща земля, працьовитий народ — що з ним зробили?...»* Микола

плакав, кричав, занедужав. Коли в нього починалася гарячка і його почало трусити, я намагалася його втішити, а він повторював: *«Про це не просто писати треба — про це треба кричати, бити на сполох!»*» [3].

Миколу Гуровича Куліша, який відбував покарання в Соловецькому спецізоляторі як «особливо небезпечного злочинця», за вироком «особливої трійки» УНКВС Ленінградської області було страчено 3 листопада 1937 року. У той самий день разом із ним розстріляли Миколу Зерова, Дмитра Фальківського, Валер'яна Підмогильного, Павла Филиповича, Мирослава Ірчана, Марка Вороного, Сергія Пилипенка та багатьох інших діячів української культури. Саме так у тоталітарному режимі «відзначили» двадцяту річницю Жовтневого перевороту. Серед сотень українських письменників, яких знищила більшовицька репресивна система, загинув і один із найяскравіших драматургів світової літератури ХХ століття — Микола Гурович Куліш.

Микола Куліш працював у театральній драматургії лише — від 1924 року і до арешту, проте за цей короткий і нелегкий період створив одинадцять п'єс (принаймні тих, що збереглися). У листопаді 1924 року в харківському театрі ім. Франка вперше показали п'єсу тоді ще маловідомого автора Миколи Куліша — «97». Вистава стала справжньою культурною подією. Її з ентузіазмом переглядали глядачі в Харкові, Києві, Одесі, де в різні роки мешкав драматург. З часом ця драма перейшла і на сцени пересувних театрів та аматорських колективів — фактично не існувало театру, великого чи малого, який би в 1924–1926 роках не ставив п'єсу «97». Антон Луначарський навіть написав, що саме цією п'єсою «триміла вся Україна». І тріумф твору не був випадковим чи миттєвим — протягом усього десятиліття «97» залишалась однією з найпопулярніших п'єс, живучи в пам'яті читачів і глядачів як перший по-справжньому високохудожній драматичний твір української радянської літератури.

Хоч драма «97» була сучасною, написаною на гарячому матеріалі доби, уже в кінці 1920-х років вона гарно сприймалася як твір історичної доби. Юрій Смолич у 1927 році зазначав, що ця п'єса залишиться в літературі як один із найяскравіших образів нашого минулого життя. Причиною цього було не звуження тематики, а стрімкий потік життя, який дуже швидко віддаляв події, описані драматургом. «97» — жорстка й невідступна у своїй правді драма. Куліш зображує сцени, які не можуть не вражати. Саме через таку відвертість окремі критики звинувачували його в натуралізмі та «фотографічному» відтворенні страшної дійсності.

У 1925 році Куліш закінчив нову драму — «Комуна в степах». П'єсу з інтересом поставили п'ять театрів, однак її успіх виявився менш значним, ніж від «97». Це викликало злорадство серед супротивників реалізму, які поспішили повідомити, що театри «обпеклися» на відомому імені Куліша. Справді, «Комуна в степах» не досягла художнього рівня попередньої п'єси — ані у першій редакції 1925 року (текст якої досі не знайдено), ані у переробленій версії 1930 року, надрукованій у 1931-му. Та попри це, у творі є яскраві образи, цікаві ідеї й художні знахідки, що не втратили цінності й сьогодні.

У 1928 році Куліш створює свою відому «філологічну комедію» — «Мина Мазайла». Вона спрямована проти войовничого великодержавного міщанства, яке всіляко противилося українському національному відродженню в 1920-х роках, а також виступало проти зусиль українських творців (Скрипника, Хвильового), що намагалися розширити сферу вживання українських слів. Комедія з'явилася у час, коли імперськи налаштовані політики всіма силами принижували українську ідентичність і зневажали національну культуру. Це п'єса-диспут, у якій драматург свідомо відмовляється від активної дії, зосереджуючись на словесному зіткненні позицій. Водночас він надає творові форми гротескно-сатиричної

комедії з виразним соціально-політичним змістом.

У «Мині Мазайло» Куліш постає справжнім новатором, духовно спорідненим із багатьма видатними драматургами світу — Шоу, Чеховим, Піранделло, Брехтом та багатьма іншими. Комедія має органічні перегуки з традиціями Мольєра («Міщанин-шляхтич») та Карпенка-Карого («Мартин Боруля»). Як і їхні персонажі, Мина Мазайло прагне будь-якою ціною ввійти до «вищого світу», створити образ «новітнього аристократа». Для цього він навіть наймає вчительку, яка повинна навчити його «правильних вимов» [5, 60].

2.2. Історія написання та національно-культурний контекст комедії Миколи Куліша «Мина Мазайло»

П'єса «Мина Мазайло», питома за актуальністю і багатопроблемна й універсальна за своїм змістом. Розглянуто систему проблем, які знаходяться в русі і взаємодії, — завдання вельми потрібне в процесі досягнення широти і глибини твору. Куліш — «письменник правди» — вважав неможливим обходити важливі проблеми будівництва української модерної культури, — адже від розв'язання їх у сучасному залежало майбутнє» [23, 256].

Саме ця проблема винесена на авансцену твору, але розв'язується вона не просто, в її постановці і трактуванні використано принцип айсберга, бо на поверхні п'єси виявляється тільки одного напрямку інформація про порушені питання, які вимагали розв'язання інші — заховані вглиб. Як твір універсальний за проблематикою, «Мина Мазайло» і в час свого народження, як і інші написані М. Кулішем п'єси, викликав багато супер-

ечливих відгуків. Микола Хвильовий назвав п'єсу епохальною, бо «тільки епохальні п'єси можуть викликати таку велику дискусію»

Та в творі, наче у фокусі, відбилися цілі поверхи української історії і сучасності, синхронний і діахронічний її зрізи. Один з них — національний, що розглядається крізь призму долі героїв — сімейства Мазайлів і їх поведінки. Все, що талановито відобразив у п'єсі «Мина Мазайло» М. Куліш, вражає гостротою, блиском, неперевершеною майстерністю. У драматурга боліла душа за долю свого народу, долю України, її історію. А історія України, як відомо, - сумна, багато в чому трагічна. Не встигла скластись українська нація, як почали її привласнювати, ділити, гнобити, близькі й далекі. Саме тому проблеми, підняті М. Кулішем у п'єсі, мають глибоке національне коріння і резонанс. Національні аспекти проблематики тісно переплітаються з філологічними, іноді навіть прибирають форму спеціального мовознавчого диспуту на тему про довершеність і самотність мови. Занурюючись у мету трагедії народу, що інтенсивно впродовж віків губив почуття національної самосвідомості, а відтак, власну культуру, мову, престижність спілкування на національному підложжі. Автор «Мини Мазайла» подав її сконденсовано в розвитку сюжету, що рухається навколо родинної суперечки, як вибитися в люди, змінивши «неестетичне» українське прізвище на благозвучніше, на російське, яке б до того приховувало й народно-козацьке походження і давало б змогу прорости на чужій межі. Відірвати одну проблему від іншої неможливо, настільки тісно вони взаємопереплетені і скручені в тугий вузол. Ідея національного відродження в нову епоху є основоположною віссю, що нанизує філологічні аспекти і підпорядковує їх глибоко поетичному і водночас філософському дослідженню у переконливій художній формі питань вітчизняної історії і втрат у пам'яті про неї, що породжені вихованим прищепленим запереченням власних коренів, трагічним постановням

комплексу малоросіяинства, здавалось би, одвічного українця. [22, 71].

У легкій формі параболічно розпростореної і водночас блискучої комедії з елементами фарсу письменник устами своїх героїв висловлює болючі й водночас актуальні думки про руйнацію людини і суспільства від порушення національної природи, тих коренів, на яких тримається підсвідома основа особистості і цілого народу, котра є поруч з іншими якостями рушієм поведінки людини і стану світу. Цілком органічно письменник за фасадом філологічних проблем вибудовує національний цикл, а за ним відкриває соціальну грань буття людини в контексті історії, суспільства і часності - епохи 20-х років, раніших і пізніших періодів розвитку. У п'єсі «Мина Мазайло» проблематика значною мірою опирається ще й на традиції розвитку світової культури, а це позначилося на процесі розбудови її аспектів. Геніальне прозріння художника, поетична розкутість думки митця, внутрішня спорідненість з народною і світовою культурою породили моральний обов'язок розповісти про власний народ і його екзистенційно вагомні пошуки свого місця в світі усвідомивши його історичну долю. Саме тому драматург простуючи на верхів'я духовної культури, не згубив відчуття своїх кровних зв'язків, не втратив орієнтації у життєво важливих цінностях, необхідних для повнокровного буття.

Безперечно, національний первень, що є головним аспектом твору, поданий аж ніяк не в дусі соцреалістичного канону. Недалекоглядні літературні критики, запряжені радянською ідеологією сучасники закидали автора доріканнями в нерозумінні суті національної політики, зводячи її виключно до питання про мову.

Значно поглиблювався і конфлікт твору М. Куліша, в якому йдеться про особливості контрукраїнізації 20-х років, що виражалася в спротиві процесам відживлення національної свідомості через повернення в рідну

культуру і мову. Недарма герої твору Мина Мазайло, його дочка Рина і дружина Ліна - відмовляються від свого роду, жахаючись власного історичного прізвища, наймаючи вчительку «правільних проізношеній», щоб «могла навчити їх правильно говорити по-руськомому, наприклад, не «сапоги», а «спагі». Та син Мока повстає проти цього наміру своїх близьких, що, зросійщені й притиснені чужим духом та імперською сильною волею, втратили національне сумління й інстинкт національного самозбереження. Так розгортається гостра сімейна дискусія, що екстраполюється на суспільну боротьбу навколо за давнього українського питання «бути чи не бути?». Зовні твір прибирає форми філологічної п'єси, бо розгортається цікава і плідна суперечка — з доказами і контраргументами — про феномен української мови, її вирізняючі прикмети. Родинна дискусія на цю тему — зовні філологічну, але за суттю національну - переростає вузькі межі певного кола. Це справжній симпозіон, в якому зіштовхуються різні погляди на предмет сердитого і гнівливого обговорення, чи є потреба національно перелицьовуватися, і хто правильно чинить — свідомий українець чи малорос?

Мистецька мудрість М. Куліша полягає не тільки в тому, що він цілий науковий трактат про достоїнства мови підносить так органічно і художньо доцільно на малій площі тексту, що навіть філологічно освічена людина, мовознавець, професіонал почерпне з цього скарбу художньої лінгвістики і цікаві факти. За п'єсою М. Куліша можна проникнути в особливості української мови, а відтак, — характерні властивості її носіїв, їх ментальності, культури і поведінки, сформовані генетично-історичним корінням і суспільним розвитком у контексті міжетнічних взаємин. Недарма автор п'єси проникає у код українського роду — мову, — визначаючи ряд її важливих і диференціюючих ознак у планетарному просторі.

2.3. Художнє відображення проблеми українізації в комедії Мико-

ли Куліша «Мина Мазайло»

У п'єсі «Мина Мазайло» простежується зіткнення двох протилежних життєвих позицій. Перша — природна й міцна духовно — уособлена Мокієм. Друга — штучна та нав'язана різними обставинами — представлена Миною Мазайлом. Мова Мокія багата, гармонійна й змістовна, що свідчить про його здатність логічно мислити, грамотно висловлюватися та повноцінно користуватися українською мовою. На противагу йому Мина, зрікаючись національної мови, втрачає уміння адекватно сприймати події життя та чітко формулювати власні думки. Це підкреслює, що духовний рівень персонажів різний: один — внутрішньо наповнений, інший — спустошений і скалічений політикою, яка відривала людину від її коріння.

У конфлікті між батьком та сином простежується національна ситуація, що склалася в Україні у 1920-х роках. Саме тоді найперші спроби культурного й мовного відродження наштовхувалися на супротив частини міського населення, яке сприймало лише українське як «селянське» та другорядне, не усвідомлюючи трагедії втрати власного коріння. У цей короткий період українська культура отримала шанс на розвиток і пережила нетривале піднесення, яке згодом було жорстоко знищене. Проте ще задовго до офіційних заборон українізацію підточували зсередини такі, як Мазайло, що прагнули перетворитися на «Мазеніних», намагаючись відмовитися від власної національної сутності.

Через низку комічних епізодів, побудованих переважно на філологічних і мовних іграх, Куліш викриває дріб'язковість чиновницького мислення, яке ставить службове становище вище за інтереси народу, за власну національну гідність, віддаючи перевагу минулим, тимчасовим цінностям. Саме ця короткозорість і виявляється наприкінці п'єси, коли Мину Мазайла звільняють із посади за «опір українізації». Жорстока

іронія долі: людина, що зреклася своїх коренів, зрештою втрачає й те, до чого так прагнула. Микола Куліш постає як митець і національний діяч із широким просвітницьким світоглядом, творець, який віддано служив своєму народові [4, с. 97].

Тривала русифікація призвела до того, що пересічний українець-міщанин утратив відчуття належності до свого народу й потребу послуговуватися рідною мовою. У комедії М. Куліша таким типовим міщанином-відступником постає Мина Мазайло. Він сприймає власне прізвище як тягар і ганьбу, зовсім не цікавиться його походженням і не відчуває зв'язку зі своїм родом. Йому здається, що прізвище звучить надто по-українськи, а в цьому він убачає свою меншовартість. Саме тому Мина вирішує будь-що його змінити та шукає вчительку, яка навчить його «правильно говорити по-русьському».

Поки Мина перебирає варіанти «благозвучніших» прізвищ (Сіренев, Розов, Тюльпанов, Алмазов, Мазезін), його син Мокій, навпаки, прагне відновити повну форму родового імені — Мазайло-Квач. Саме навколо цього протистояння й розгортається головний сімейний конфлікт п'єси. Мина з дитинства відчував глузування та приниження через своє прізвище: *«Ще малим, як оддав батько в город до школи, першого ж дня на регіт взяли — Мазайло! Жодна гімназистка не хотіла гуляти — Мазайло! За репетитора не брали — Мазайло! На службу не приймали — Мазайло! Од кохання відмовлялися — Мазайло!..»*

У цій іронічній, навіть саркастичній тираді вловлюється гірка правда тогочасної зневаги до всього українського. Тому й українізацію 1920-х років Мина трактує по-своєму: не як державну політику підтримки рідної мови, а як «спосіб зробити з нього провінціала», перекрити шлях до кар'єри та вищих посад. Саме це його переконання спонукає Мину наполегливо брати уроки у Баронової-Козино й обов'язково змінити прізвище.

Зрештою він доходить до абсурду — починає боятися всього українського: *«Іду до загсу — думаю: а що, як там сидить не службовець, а українець? Почує, що міняю його українське — і заноровиться...»*

У такій логіці — трагедія народу, у середовищі якого зрадники та перевертні стали звичним явищем. Подібної зневаги до українського дотримується й дружина Мيني — Килина, і їхня дочка Рина. Міщаночка Уля теж намагається приховати своє походження, змінюючи прізвище Розсоха на «благозвучніше» Розсохина. Але всіх перевершує тьотя Мотя з Курська — відверта русофілка, яка, побачивши на вокзалі напис «Харків», одразу ж обурюється: *«Навіщо ви нам іспортілі город?»* Для неї українізація — тимчасова прикрість, яка обов'язково мине.

Паралельно з цим відбувається інша сюжетна лінія — взаємини Мокія та Улі. На переконання Мокія, Уля не може не знати української мови, адже і зовнішність, і прізвище — усе в ній українське. Наполегливість Мокія приносить плоди: Уля справді починає говорити українською. Куліш паралельно демонструє комічні сцени навчання — як Мина вчить «Сінокос» із Бароновою-Козино, так Мокій і Уля розучують «Під горою над криницею». Так посилюється комедійний ефект і водночас підкреслюється ідейний контраст. Уля не виконує прохання Рини — не відвертає Мокія від української мови, а навпаки, сама наближається до неї. Образ Мокія у Куліша неоднозначний: з одного боку, драматург іронізує над його надмірним захопленням політикою українізації, проте з іншого — саме в Мокієві втілено авторське розуміння важливості мовного питання. Його щира турбота про кожне українське слово не може не викликати симпатії. [4, с. 132].

Гнівно реагує на мовну ситуацію дядько Тарас: *«Тільки й слави, що на вокзалі “Харків” написано, а спитаєшся по-нашому — всяке на тебе очі дере...»* Він переконаний, що українізація — лише спосіб виявити всіх

українців, аби потім їх знищити. На жаль, ці слова виявилися пророчими...

Висновки до розділу 2

У ході опрацювання теоретико-літературних матеріалів було з'ясовано ключові аспекти життя і творчої діяльності Миколи Куліша, що дозволило цілісно оцінити його роль у формуванні модерної української драматургії. Біографічні дані митця підтверджують, що саме суспільні та культурні процеси доби визначили тематику його творів і спрямували драматурга до порушення проблем мови, духовності та національної самосвідомості.

Дослідження історії написання комедії «Мина Мазайло» дало змогу простежити, як суперечливі обставини українізації 1920-х років стали ґрунтом для створення твору, що гостро реагував на актуальні мовні та соціальні конфлікти. Аналіз джерел допоміг відтворити історичний контекст, у якому виникла комедія, і визначити її місце в творчій еволюції письменника.

Вивчення художнього відображення проблематики п'єси засвідчило, що Куліш використовує сатиру, мовну гру, комічні й трагіфарсові прийоми для розкриття сутності духовної деградації міщанства та протиставлення їй національно свідомих позицій. Система персонажів, їхня мовна поведінка та побудова конфлікту відтворюють соціальну напругу часу і демонструють болісні процеси формування української ідентичності.

Таким чином, проаналізований матеріал підтверджує, що комедія «Мина Мазайло» є вагомим художнім і культурно-історичним явищем, яке поглиблює розуміння суспільних процесів 1920-х років і відображає ключові проблеми мовного та національного розвитку України. Отримані результати створюють підґрунтя для подальшого комплексного дослі-

дження драматургії Миколи Куліша.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ КОМЕДІЇ МИКОЛИ КУЛІША «МИНА МАЗАЙЛО» У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

3.1. Аналіз навчальних програм та підручників з української літератури

Аналіз навчальних програм і підручників з української літератури для 9–11 класів є необхідним етапом методичного дослідження, оскільки саме у цих класах закладаються літературні компетентності учнів: вміння працювати з художнім текстом, аналізувати його, інтерпретувати, формулювати власну позицію і встановлювати культурно-історичні зв'язки. У 9 класі відбувається свого роду «вхід» у шкільне вивчення літератури на новому рівні — вже не лише як сприйняття тексту, а як системної взаємодії з художнім задумом, художніми засобами, суспільно-політичним контекстом. Водночас у 10–11 класах вимоги до рівня аналізу зростають: програми передбачають більш поглиблену роботу з жанром, стилем, інтертекстуальні зв'язки й порівняння, що вимагає від підручників відповідної методичної побудови та змістового наповнення. Отже, від якості програм і підручників залежить, на-

скільки ефективно можна реалізувати методика вивчення творів, зокрема комедії Куліша «Мина Мазайло», у шкільному курсі літератури [30; 31; 32; 40].

Навчальні програми з української літератури для 10–11 класів затверджені наказом Міністерства освіти і науки України № 1407 від 23 жовтня 2017 року (рівень стандарту та профільний рівень). Програми побудовані на засадах Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти й Концепції «Нової української школи», і включають змістові блоки, які охоплюють як історичний розвиток літератури, так і аналіз художніх особливостей творів. Програма охоплює доби реалізму, модернізму, літератури ХХ–ХХІ століть, драматургії, поезії, прози, із акцентом на жанрово-стильовий аналіз, порівняння, інтерпретаційні справи.

У частині підручників для 10 класу одним із актуальних є видання Борзенка, Лобусової — підручник «Українська література: підручник для 10-го класу (рівень стандарту)» (2018 рік), а також підручники Авраменка й Пахаренка (2018), які включають добори творів, запитання для аналізу, завдання на порівняння й інтеграцію. Для 11 класу популярним є підручник Авраменка О. М. «Українська література (рівень стандарту)» (2019), а також Слоньовська, Мафтин, Вівчарик — підручник «Українська література (профільний рівень)» 2019 року. Є також видання Фасоля, Яценко, Уліщенко, Тименко, Бійчук для 11 класу рівня стандарту, які застосовуються у шкільній практиці.

Проаналізувавши підручники, вважаємо що вони мають ряд переваг. Адже сучасні підручники намагаються поєднати теоретичні блоки з інтерактивними формами роботи: завдання для груп, дискусії, творчі елементи, питання критичного мислення. Однак при аналізі виявляються й недоліки: інколи обсяг текстового матеріалу та кількість творів перевищують рамки навчального часу, що ускладнює глибоке опрацювання; у деяких підручниках недостатньо пояснених блоків із жанрово-стильового аналізу або прикладів із сучасної літератури. Також помітна тенденція до переважання класичної

літератури та обмеженості добору творів ХХІ століття, що могло б підвищити мотивацію учнів.

Сучасні програми та підручники 9–11 класів забезпечують добру основу для вивчення літератури й передбачають методичні засади, необхідні для опрацювання творів Куліша, зокрема «Мина Мазайло». Для успішної реалізації методики потрібно враховувати сильні й слабкі місця підручників, адаптувати завдання до класу, акцентувати увагу на жанрово-стильовому аналізі та інтерактивній роботі з текстом, щоб перетворити підручник на живий інструмент, а не просто збірник текстів [31; 40].

Тематика творів, що пропонуються для вивчення у дев'ятому класі, досить різноманітна. Вона охоплює як класичну спадщину української літератури ХІХ–ХХ століть, так і твори сучасних авторів, що дозволяє учням бачити тяглість традицій та еволюцію художніх стилів. Велика увага приділяється українським письменникам доби реалізму, модернізму, а також літературі періоду визвольних змагань і радянської доби, що дозволяє простежити складні процеси історико-культурного розвитку України. Учні знайомляться з такими іменами, як Іван Франко, Леся Українка, Ольга Кобилянська, Михайло Коцюбинський, Василь Стефаник, а також сучасні письменники — Ліна Костенко, Василь Симоненко, Григорій Тютюнник та інші. Цей добір текстів є виправданим, адже саме у дев'ятому класі важливо показати різноманіття жанрів і стилів, багатство тематики української літератури, її зв'язок із суспільно-політичними процесами [31].

Програми побудовані так, щоб поступово ускладнювати завдання для учнів. Якщо в попередніх класах основна увага приділялася переказу та відтворенню змісту твору, то у дев'ятому класі на перший план виходить аналіз, характеристика персонажів, з'ясування авторської позиції, співвіднесення літературного твору з історичним контекстом. Учні повинні навчитися бачити художній твір як цілісну естетичну систему, де поєднуються форма і зміст, стиль і ідея, автор і доба. Такий підхід є надзвичайно важливим для розвитку критичного мислення і літературного смаку школярів [32].

Підручники з української літератури для дев'ятого класу є практичним інструментом реалізації програми. Вони виконують кілька функцій одночасно: інформативну, розвивальну, виховну і навіть мотиваційну. У сучасних підручниках чітко простежується прагнення авторів поєднати класичні дидактичні завдання з інтерактивними формами навчання. Тексти підручників містять не лише інформацію про життя і творчість письменників, а й уривки з мемуарів, критичні статті, ілюстративний матеріал, що допомагає створити цілісне уявлення про літературний процес. Окрім того, сучасні видання часто доповнюються завданнями для роботи в парах і групах, питаннями для дискусій, творчими вправами, що активізує пізнавальну діяльність учнів.

Важливим аспектом є також структура підручника. Більшість сучасних видань дотримується принципу модульності: кожен розділ складається з теоретичної частини, текстів для читання та аналізу, запитань і завдань, підсумкових тестів. Така побудова дає можливість учням поступово занурюватися в матеріал, поєднувати різні форми роботи, повторювати і закріплювати знання. Особливої уваги заслуговує мовностилістичний рівень підручників. Важливо, щоб мова, якою вони написані, була доступною, але водночас зберігала науковість і точність, привчала учнів до термінологічної культури, формувала навички правильного використання літературознавчих понять.

Слід зауважити, що разом із позитивними сторонами аналіз навчальних програм і підручників для старшої школи виявляє і певні проблеми. На нашу думку однією з них є надмірна кількість текстів, що передбачаються для обов'язкового читання. З огляду на обмежений час, який виділяється на вивчення української літератури, це створює труднощі як для вчителів, так і для учнів. У результаті часто твори розглядаються поверхово, без глибокого аналізу, що суперечить самій ідеї компетентнісного підходу. Іншою проблемою є недостатня представленість сучасної української літератури, зокрема творів авторів кінця XX — початку XXI століття, які є ближчими до сучасних підлітків за тематикою, проблематикою і стилем. Це могло б стати ефективним засобом формування читацької мотивації, адже значна частина учнів

втрачає інтерес до класичної літератури, сприймаючи її як далеку від власного досвіду.

Вважаємо, що певні труднощі викликає і питання балансу між текстами українських та зарубіжних письменників у шкільних програмах. Хоча головний акцент робиться саме на українській літературі, відчутним є брак міжкультурних паралелей, які допомогли б учням зрозуміти універсальні тенденції світового літературного процесу та побачити місце української літератури в ширшому контексті. З іншого боку, варто відзначити позитивні зрушення останніх років: підручники дедалі частіше пропонують завдання на порівняння українських і зарубіжних текстів, що сприяє розвитку аналітичних здібностей школярів.

Не менш важливою є виховна функція літературної освіти. Твори, які вивчаються у дев'ятому класі, покликані формувати в учнів національну ідентичність, почуття патріотизму, гордості за українську культуру. Одночасно вони мають виховувати моральні якості: людяність, доброту, співчуття, повагу до інших. У цьому сенсі підручники виконують надзвичайно важливу роль, адже не лише знайомлять із літературними текстами, а й задають певні орієнтири для морального вибору підлітків, стимулюють їх до роздумів про сенс життя, цінність свободи, гідності, справедливості [32; 40].

Підсумовуючи, можна сказати, що аналіз навчальних програм і підручників з української літератури для старшої школи свідчить про значний поступ у розвитку шкільної літературної освіти. Вони дедалі більше орієнтуються на розвиток компетентностей, інтерактивні методи навчання, інтеграцію з іншими дисциплінами, формування особистості. Проте залишається низка проблем, які потребують подальшого вирішення, зокрема питання оптимізації обсягу матеріалу, ширшого залучення сучасних авторів, забезпечення балансу між національною і світовою літературою.

Удосконалення навчальних програм і підручників має бути здійснене з урахуванням потреб сучасних школярів, які живуть у світі цифрових технологій, швидкого обміну інформацією і нових культурних викликів. Саме за

таких умов українська література у шкільній освіті зможе виконати свою головну місію — виховати читацьку, мислячу, культурно освічену особистість, здатну цінувати своє національне надбання і водночас відкриту до діалогу зі світом.

3.2. Система уроків за твором Миколи Куліша «Мина Мазайло»

Система уроків за твором Миколи Куліша «Мина Мазайло» будується так, щоб учні змогли не лише ознайомитися з текстом комедії та її головними ідеями, а й відчутти контекст доби, усвідомити місце автора в розвитку української драматургії, зрозуміти особливості жанру сатиричної комедії та актуальність порушених проблем у сучасному житті. Перший урок присвячений передусім історико-літературному тлумаченню, адже жоден художній твір не може бути зрозумілий поза культурним і соціальним ґрунтом, на якому він виріс. Українська драматургія 1920–1930-х років була особливо складним і водночас плідним періодом [17, с. 176].

На зміну просвітницько-народницьким традиціям другої половини XIX століття прийшли новаторські пошуки модернізму, психологічної драми, політичної сатири, експериментів у сценічній мові. Театральне мистецтво на той час зазнавало активного розвитку: у Харкові працював театр імені Івана Франка, а найяскравішим осередком новаторських пошуків став театр «Березіль» Леся Курбаса. Саме Курбас, об'єднавши навколо себе групу талановитих акторів та драматургів, зокрема Миколу Куліша, вивів український театр на рівень європейських сценічних експериментів. У цьому середовищі формувався і розкривав свій талант Куліш, який належав до когорти найвищих драматургів свого часу поряд із Володимиром Винниченком, Іваном Дніпровським, Іваном Кочергою, Ярославом Мамонтовим. Вони поєднували традиції «корифеїв» українського театру з елементами західноєвропейської драми, творчо використовували досягнення Чехова, Ібсена, Брехта [10, с. 11].

Біографія Миколи Куліша тісно пов'язана із суспільно-політичними процесами: він пройшов шлях від учителя, військового, громадського діяча до визнаного письменника, але ідеологічний тиск та сталінські репресії зламали його долю, зробивши його одним із трагічних представників «розстріляного відродження». Його співпраця з Курбасом у театрі «Березіль» стала творчим союзом, що дозволив вивести українську драматургію на новий рівень. Куліш у своїх п'єсах, зокрема і в «Мині Мазайлі», поєднував національну проблематику з універсальними питаннями духовності, морального вибору, людської гідності. У його творах порушуються «вічні» мотиви — боротьба добра і зла, свободи і рабства, духовного піднесення і ницості, тому вони залишаються зрозумілими та промовистими для наступних поколінь [16].

Другий урок присвячений безпосередньому знайомству з комедією «Мина Мазайло», яка належить до найвідоміших драматичних творів Миколи Куліша й займає визначне місце в українському літературному процесі першої третини ХХ століття. На перший погляд цей твір може видаватися легким, дотепним і навіть жартівливим, адже належить до жанру комедії, проте саме в цьому і полягає його унікальність: серйозні, глибинні суспільні проблеми драматург подає у легкій, іронічній формі, використовуючи сміх як засіб розкриття трагічних аспектів життя. Куліш дуже майстерно застосовує сатиру й гротеск, які дозволяють оголити болісні проблеми свого часу й водночас зробити їх зрозумілими та доступними для широкого кола читачів і глядачів.

Комедія була написана у 1928–1929 роках, у період активної українізації, що відбувалася в радянській Україні після ухвалення відповідної політики більшовицьким керівництвом. Це був час, коли питання мови та культурної самоідентифікації вийшли на перший план, адже після довготривалої русифікації українське суспільство намагалося повернутися до власних національних коренів. У центрі п'єси — проблема ставлення до української мови як до маркера національної гідності та водночас як до джерела

комплексів і соціальних бар'єрів. Головний герой, службовець Мина Мазайло, прагне змінити своє українське прізвище на більш «благородне» й «престижне» російське. Його бажання, на перший погляд, продиктоване дрібними кар'єрними міркуваннями, але насправді воно виявляє цілий спектр глибинних проблем — комплекс меншовартості, відмову від національної самобутності, переконання, що для успіху в житті необхідно зректися власних культурних витоків [17, с. 178].

У цьому конфлікті втілюються не лише особисті переживання та невпевненість героя, а й ширші суспільні тенденції доби. Куліш підкреслює, що мовна проблема не обмежується індивідуальним вибором, а стосується цілого народу, адже мова — це основа культури, носій традицій і духовності. Через комічні ситуації драматург показує трагічність становища українців, які часто опинялися перед вибором: залишитися вірними рідній мові, наражаючись на ризик соціальної ізоляції, чи відмовитися від неї задля сумнівних кар'єрних перспектив і зовнішньої «культурності» [14].

Драматургічна майстерність Куліша проявляється у створенні надзвичайно яскравих і водночас типових образів. Персонажі комедії виписані гротескно, але їхні характери відображають реальні соціальні й психологічні риси людей того часу. Через їхню поведінку, мовлення, систему цінностей автор показує зіткнення різних ідеологічних позицій: від відвертого українофільства до крайнього самозаперечення. Мова персонажів у творі багатогранна: від канцеляризмів і просторіччя до вишуканих літературних конструкцій, від щирої української до навмисно перекрученої, русифікованої форми. Це створює ефект живої мови епохи й водночас виконує сатиричну функцію, адже через мовні засоби Куліш розкриває світоглядні орієнтири героїв [17, с. 177].

У творі на особливу увагу заслуговує діалог як головний драматургічний прийом. Репліки персонажів надзвичайно дотепні, побудовані так, що одночасно розкривають характери, створюють комічний ефект і водночас доносять важливу суспільну ідею. Діалоги не лише формують сюжет, а й ста-

ють засобом сатиричного узагальнення. Саме вони допомагають автору побачити типові риси головних героїв та явища крізь призму індивідуального характеру.

Вважаємо, що актуальність комедії «Мина Мазайло» виходить далеко за межі 1920-х років. Питання мови, національної ідентичності, вибору між власним і чужим залишаються у центрі суспільних дискусій і сьогодні. Твір Куліша дозволяє побачити, наскільки глибокими є корені мовної проблеми в Україні, як довго й болісно українське суспільство шукало й продовжує шукати шлях до самоусвідомлення та визнання своєї культурної цінності. Сучасний читач у комедії впізнає знайомі мотиви — прагнення окремих осіб пристосуватися до «моди» чи «вигідних умов», нехтуючи при цьому власними національними інтересами.

Комедія Куліша не лише викликає сміх, але й провокує роздуми над глибинними питаннями буття. Сміх у ній — це інтелектуальний інструмент, що допомагає викрити суперечності суспільства та показати трагічність духовної втрати, яка стоїть за зовнішнім прагненням «благородності» чи «кар'єрного успіху». Саме тому «Мина Мазайло» вважається не просто сатиричним твором, а глибокою філософською комедією, яка в художній формі ставить перед суспільством вічні запитання про цінність мови, культури, національної ідентичності й морального вибору людини [16].

Третій урок присвячений більш глибокому зануренню у проблематику комедії Миколи Куліша «Мина Мазайло» та спрямований на розкриття її ідейного змісту через аналіз образів і позицій персонажів. У центрі цього етапу роботи з твором постає ключове питання: наскільки українське суспільство готове бути українським, прийняти свою мову, культуру, історичну спадщину й відстояти право на власну самобутність. Ця проблема не зводиться лише до особистого вибору окремих героїв, а постає як символічне відображення всього комплексу суспільних і культурних процесів 1920-х років, коли політика українізації відкрила нові можливості для відродження

національної ідентичності, але водночас викликала спротив і страх у частини населення [18].

Персонажі п'єси уособлюють різні суспільні позиції, стають символами певних світоглядних орієнтацій та ідеологічних течій свого часу. Головний герой, Мина Мазайло, постає типовим міщанином, духовно обмеженою людиною, яка зневажає власне національне коріння та вважає його тягарем для кар'єри й соціального статусу. Його прагнення змінити українське прізвище на більш «благородне» російське є не лише особистим актом самозречення, а й сатиричною моделлю поведінки цілих соціальних груп, що піддавалися комплексу меншовартості. В образі Мيني Куліш поєднує трагікомічне й гротескне: він смішний у своїй наївній впевненості, що «правильне» прізвище може змінити його життя, але водночас трагічний, бо його позиція символізує внутрішнє духовне рабство, відмову від самобутності та власної гідності [27, с.114].

Противагою йому виступає син Мокій — молодий ідеаліст, прихильник українізації, який щиро захоплюється українською мовою, намагається відстояти її красу й цінність, переконати близьких у тому, що українське є не менш гідним, ніж будь-яке інше. Його позиція є щирою й патріотичною, проте водночас наївною, бо виявляє певну відірваність від реальних життєвих обставин. Мокій уособлює молоде покоління українців, для якого питання мови та національної ідентичності постають не як кар'єрні чи утилітарні міркування, а як принципова справа честі. Саме тому його образ важливий для розуміння глибинного конфлікту п'єси — протистояння духовної обмеженості й прагматизму з одного боку та щирого ідеалізму й культурної свідомості з іншого [16].

Дядько Тарас — ще один важливий персонаж, який уособлює народну мудрість, здоровий глузд і певну життєву простоту. Він підтримує Мокія, хоча робить це не завжди послідовно й часто з елементами грубуватого гумору. У його образі поєднується простонародний скепсис і практичність із прихо-

ваним патріотизмом. Він не є ідеалістом, як Мокій, проте здатний відчувати правду серцем і тому інстинктивно відстоює українське.

Особливу роль у комедії відіграє тьотя Мотя, яка приїздить із Курська і відверто демонструє зневажливе ставлення до всього українського. Вона є втіленням великодержавного шовінізму, карикатурним образом російської зверхності, що нав'язує українцям комплекс меншовартості та диктує їм «правильну» модель поведінки. Її репліки звучать комічно, але за ними ховається серйозна загроза — спроба підмінити власну ідентичність зовнішньою, нав'язаною. Саме в цьому персонажі Куліш показує колоніальний дискурс, характерний для відносин між Росією та Україною, який і сьогодні залишається актуальним у суспільних і культурних дискусіях.

Не менш показовим є й образ Рини, доньки Мيني, яка уособлює легковажність і прагматизм молодого покоління, що часто обирає матеріальні цінності й комфорт замість принципів. Її байдужість до національних питань і прагнення наслідувати модні зразки підкреслюють поверховість частини суспільства, яка не здатна усвідомити значення власної культури.

Усі ці образи в сукупності створюють сатиричну панораму суспільства, яке роздирають внутрішні суперечності, сумніви та невміння зробити чіткий вибір. Конфлікт у п'єсі розгортається як своєрідний диспут, де зіткнення різних позицій не призводить до однозначної перемоги однієї з них, але дозволяє показати всю складність і багатшаровість проблеми. Завдяки цьому комедія набуває поліфонічного звучання: у ній немає суто позитивних чи негативних персонажів, адже кожен із них репрезентує певну ідею, суспільний стан чи культурний тип. Саме ця багатоголосість робить твір глибоко реалістичним і життєво правдивим [17, с. 177].

Куліш майстерно висміює національний нігілізм, духовну обмеженість, кар'єризм і бездуховність тих, хто готовий зректися власного коріння заради примарних вигод. Його сатира водночас смішна й болісна, бо за сміхом приховується трагічна істина: народ, що нехтує своєю мовою й культурою, втрачає сам себе. Саме тому «Мина Мазайло» залишається актуальною не лише

для розуміння історичного контексту 1920-х років, а й для сучасності, коли питання мови та ідентичності знову постають у центрі суспільних дискусій.

Аналіз персонажів і позицій у п'єсі дає змогу учням усвідомити, що проблема українізації та національної самоідентифікації є складною, суперечливою і багатовимірною. Комедія Куліша постає як інтелектуальний диспут, у якому відображено різні голоси суспільства, їхні страхи, надії та оманливі. Саме завдяки цьому твір набуває значення не лише художнього, а й культурно-історичного документа, що дозволяє зрозуміти ідейні пошуки українського народу у ХХ столітті й простежити їхню актуальність для сьогодення.

Як бачимо, система уроків за твором Миколи Куліша «Мина Мазайло» вибудовується послідовно, занурюючи учнів у культурний і історичний контекст доби, осмислення особливостей жанру сатиричної комедії та глибокий аналіз ідейно-проблемного змісту твору. Учні мають змогу побачити не лише сюжетні перипетії п'єси, а й відчутти її духовний заряд, осмислити складні питання національної самоідентифікації, що залишаються животрепетними й у сучасному світі.

3.3. Психологічні особливості старшокласників у процесі вивчення драматичних творів

Шкільні програми, що регламентують опрацювання драматичних творів, узгоджуються з віковими та психологічними особливостями старшокласників (9–11 класи). Це пояснюється тим, що саме в зазначений період у школярів відбувається активний процес становлення індивідуальності, посилюється потреба у самовираженні та формуванні власної позиції щодо навколишнього світу. Психологи відзначають, що в учнів цього вікового періоду переважають активність і товариськість, відкритість до спілкування та доброзичливість. Ці риси формують підґрунтя для їхньої здатності до колективної діяльності та взаємодії, що має надзвичайно важливе значення у на-

вчальному процесі, особливо під час опрацювання літературних творів, які потребують обговорення, дискусій і співпереживання [27, с. 113].

Варто зазначити, що для старшокласників характерні виражені лідерські риси, схильність брати на себе ініціативу, організовувати діяльність інших, відстоювати власні переконання. Це прагнення реалізувати себе у сфері комунікацій робить їх чутливими до різних форм групової та колективної роботи, зокрема під час вивчення драматичних творів, що передбачають рольові завдання, розігрування сцен і дискусійні обговорення проблематики. Вияв ініціативності та лідерських нахилів у поєднанні з прагненням до самостійності сприяє тому, що старшокласники активно включаються в аналіз конфліктів, сюжетних колізій, а також у характеристику образів і позицій персонажів.

Старшокласники прагнуть бути в центрі уваги, що зумовлено їхнім природним бажанням самоствердження й визнання серед однолітків. Їм властиві оптимізм, емоційна насиченість, розвинене почуття співпереживання. Саме ці риси відіграють значну роль у процесі вивчення драматичних творів, оскільки дозволяють школярам не лише інтелектуально, а й емоційно долучатися до літератури, відчувати напруження художнього конфлікту, співчувати чи критикувати вчинки персонажів. Уміння емоційно реагувати на художні образи сприяє розвитку моральної свідомості, етичних орієнтирів і формуванню внутрішньої культури учня. Водночас для цієї вікової категорії характерна здатність чинити опір усталеним думкам, критично переосмислювати явища, виявляти незалежність суджень [18].

Учні старших класів охоче вступають у суперечки, не бояться висловлювати позицію, навіть якщо вона відрізняється від загальноприйнятої. Такі психологічні риси гармонійно поєднуються зі специфікою драматичного твору, в основі якого лежить конфліктність, протиставлення позицій та боротьба ідей. Саме тому цей жанр особливо цінний для формування в учнів уміння аргументовано відстоювати власні погляди та сприймати літературний твір як джерело для розвитку критичного мислення [27, с. 113].

Окремо слід відзначити рішучість, цілеспрямованість і прямолінійність у висловлюваннях, властиві учням старших класів. У поєднанні зі схильністю підбадьорювати інших та виявляти альтруїстичні нахили, вони створюють сприятливі умови для організації співпраці на уроках літератури. Це дозволяє вчителю застосовувати методи колективного аналізу, обговорення й постановки проблемних запитань, що стимулює пізнавальну активність і розвиває здатність до соціальної взаємодії. Психологічні особливості старшокласників безпосередньо впливають на ефективність вивчення драматичних творів. Поєднання емоційної чутливості, лідерських якостей, прагнення до самовираження та критичності мислення забезпечує високий рівень сприйняття драматичного тексту та відкриває широкі можливості для його педагогічного використання [27, с. 113].

У цьому віці формується низка внутрішніх якостей, що сприяють глибшому зануренню в художній текст. Зокрема, зростає рівень концентрації уваги, завдяки чому школярі здатні ретельніше аналізувати окремі сцени, репліки персонажів та портретні деталі, зазначені в авторських ремарках [17, с. 178].

Кожен драматичний твір містить власну систему художніх елементів, на яких варто зосереджувати увагу як під час уроку, так і при самостійному читанні. Наприклад, у драмі І. Котляревського «Наталка Полтавка» обов'язковим є аналіз сцен діалогів Наталки з Возним, матері та Петра. Такий підхід допомагає простежити розвиток сюжету й водночас осмислити проблему соціальної нерівності та нерівних шлюбів. У комедії І. Карпенка-Карого «Мартин Боруля» акцент доцільно робити на розмовах головного героя з родиною, на сцені приїзду Націєвського та епізоді з відмовою у дворянстві, адже вони є ключем до розуміння соціальної та ідейної проблематики твору [10, с. 11].

Важливе місце у вивченні драматургії посідає робота з виразними репліками персонажів. Так, у драмі-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня» варто зупинитися на висловах Мавки: *«своїм життям до себе дорівнятись»*,

«я маю в серці те, що не вмирає». Вони є визначальними для розкриття характерів і духовної проблематики твору. У драмі І. Франка особливого значення набувають слова Михайла Гурмана «*відікрасти щастя*», які символізують тему втраченої радості та пошуків шляхів її відновлення. У сатиричній комедії М. Куліша «Мина Мазайло» надзвичайно промовистою є репліка тьоті Моті: «*лучше бить изнасілованой, нежелі українізірованой*», що виявляє сутність цього образу та сатиричне спрямування твору.

Не менш значущими для інтерпретації драматичних текстів є портретні характеристики персонажів. Вони дозволяють розкрити внутрішній світ героїв і соціальну критику, закладену автором. Так, у комедії «Хазяїн» І. Карпенка-Карого увагу варто звернути на зношений кожух і халат Пузиря, що підкреслюють грубість і скупість персонажа. Важливим є й символічне вбрання Мавки або метаморфоза Лукаша у «Лісовій пісні», які формують глибинний зміст і художню цінність драматургічного тексту.

Образ вовкулаки у драмі-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня» чи портрет Наталки з однойменної п'єси І. Котляревського є прикладами тих художніх деталей, на які звертається увага під час роботи з драматичними текстами. У старших класах учні демонструють зростання абстрактно-логічного й логіко-понятійного мислення. Завдяки цьому вони можуть виходити за межі змісту твору, міркуючи над проблемами, які порушує письменник. Найефективніше це виявляється під час проблемно-тематичного й пообразного аналізу, що стимулюють школярів до власних суджень і дискусій [12].

Українська драматургія надає багатий матеріал для обговорення важливих суспільних питань: ролі грошей у житті людини (І. Карпенко-Карий, «Хазяїн»), єдності матеріального та духовного (Леся Українка, «Лісова пісня»), проблеми денаціоналізації (М. Куліш, «Мина Мазайло»). Логіко-понятійне мислення старшокласників дозволяє їм проводити глибший аналіз і застосовувати різні підходи — жанровий, структурно-стильовий чи проблемно-тематичний. Вони вже здатні працювати за науково вмотивованими схемами, усвідомлювати алгоритм дослідницької діяльності й доходити до кон-

кретних результатів — оцінки змістових, жанрових та стильових аспектів літератури. Таким чином, результатом навчання стають не лише нові знання, а й сформовані навички аналітичної роботи [18].

Методи композиційного й пообразного аналізу, відомі ще з основної школи, у старших класах набувають поглибленого характеру. Учні вже здатні робити розгорнуті оцінки персонажів, окремих сцен чи структурних елементів твору. Підвищений рівень аналізу допомагає краще зрозуміти як зміст, так і форму драматичного тексту. Усвідомлення художніх деталей посилює емоційний відгук: школярі реагують на гумор і сатиру, співпереживають героям у трагічних ситуаціях, серйозно ставляться до драматичних колізій. Емоційна сфера старшокласників стає стійкішою, а мотивація до вивчення драматургії зростає, оскільки тексти пропонують велику кількість образів, які неможливо залишити без особистої реакції [17, с. 178].

У 9–11 класах учні активно прагнуть до самопізнання й самовизначення, починають відчувати себе дорослими. У цей час вони «приміряють» на себе риси та поведінкові моделі героїв, особливу увагу приділяють міжособистісним стосункам і моральним виборам у критичних ситуаціях. Драматичні персонажі дають як позитивні, так і негативні приклади, які учні оцінюють через власну систему моральних координат. Пообразний аналіз у цьому контексті є особливо цінним, адже охоплює не лише мовлення й дії героїв, а й їхню етичну оцінку [18].

Додатковим чинником залучення учнів до аналізу є контрастність персонажів, протилежність їхніх світоглядних і моральних позицій, а також драматичні конфлікти, у які вони втягнуті. Конфлікт у драматургії трактується як ситуація, що створює перешкоду для досягнення мети хоча б одного з учасників взаємодії. Він завжди пов'язаний із протилежністю інтересів, різними цінностями та різними засобами їх реалізації [29, с.26 —28].

Розбіжність інтересів і прагнень визначає стиль поведінки людини у конкретній конфліктній ситуації. Він формується залежно від того, наскільки особа прагне задовольнити власні інтереси, діючи активно чи пасивно, та

враховує інтереси іншої сторони, взаємодіючи індивідуально або спільно [27].

Такі поведінкові стратегії в умовах підвищеної конфліктності можна наочно простежити через дії персонажів драматичних творів. Порівнюючи образи Петра і Возного, Возного і Наталки, Мавки і Килини, Мокія і Мيني Мазайла, учні повинні критично оцінити позиції кожного героя та визначити, яка з них найбільш близька власним переконанням. Цей процес безпосередньо впливає на характер відповідей школярів, їхні висловлювання та оцінки [14].

Учитель-словесник повинен створити умови для вільного прояву учнями власного ставлення до дій і висловів героїв, оскільки старшокласники демонструють підвищену потребу в самостійності та незалежності суджень. У класі має панувати атмосфера толерантності та взаємної поваги до думок кожного учня. Школярі повинні навчитися поважати позиції однокласників та підтримувати культуру дискусії навіть у разі розбіжності оцінок, що виникає під час аналізу поведінки драматичних персонажів. У таких умовах відбувається формування уявлень про ідеал, який може бути як загальним для більшості учнів, так і індивідуальним [10, с. 11 —12].

На нашу думку, на основі цього формуються моральні та етичні принципи школярів. Персонажі драматичних творів допомагають учням виробити власні критерії оцінки поведінки людей. До психологічних особливостей старшокласників належить здатність виходити за межі літературного тексту та переносити аналіз у реальне життя, асоціюючи дійових осіб з конкретними людьми з оточення. Тому вчитель має обов'язково ознайомлювати учнів із законами драматичного мистецтва, методами створення образів і специфікою сценічної постановки. Важливо донести до школярів, що персонажі твору не є реальними особами, а їх образи формуються відповідно до законів драматургії, які враховують сценічну реалізацію.

Підсумовуючи сказане можемо зробити висновок, що художні властивості драматичних творів, зміст навчальних програм і вікові особливості уч-

нів старших класів створюють надійну літературознавчу та психологопедагогічну основу для ефективного вивчення драматургії в загальноосвітніх школах.

3.4. Принципи та підходи до вивчення драматургії в 9–11 класах

Художні особливості драматургії зумовлюють необхідність використання комплексу дисциплінарно обґрунтованих принципів навчання. Фахівці методики наголошують, що пріоритетним завданням для вчителя-словесника є організація ефективної «зустрічі» учнів із літературним матеріалом. У контексті вивчення драматичних творів така «зустріч» набуває подвійного характеру. Найчастіше вона обмежується аналізом художнього тексту на уроці, що, хоча й є необхідним, не забезпечує учнів повним розумінням специфіки драматургії як мистецтва, яке функціонує також як матеріал для театральних постановок. Тому важливо застосовувати всі наявні засоби, щоб учні могли усвідомити особливості театального мистецтва [32].

Зокрема, досягнення цієї мети передбачає:

1. Ознайомлення школярів із взаємодією письменників-драматургів із діяльністю конкретних театрів (наприклад, творчість Миколи Куліша і постановки його п'єс у театрі «Березіль»; роль Івана Карпенка-Карого як драматурга та активного діяча Театру корифеїв).

2. Відвідування театральних вистав, поставлених на основі драматичних творів, що вивчаються в шкільній програмі.

Перше завдання реалізувати відносно легко, оскільки його успішність залежить від компетентності вчителя-словесника, який має надати учням достатній контекст для розуміння розвитку драматичного мистецтва у відповідний історико-літературний період. На уроках літератури доцільно використовувати мультимедійні презентації, що включають історико-театральні відомості, фотографії акторів та сцени з постановок, а також матеріали, доступні в Інтернеті, які демонструють співпрацю драматургів із театральними колективами [14].

Друге завдання є складнішим: у багатьох населених пунктах відсутні театральні заклади, а там, де вони існують, не завжди можливо переглянути вистави за творами, передбаченими шкільною програмою. Незважаючи на ці обмеження, учитель і учні повинні максимально використовувати наявні можливості для відвідування театральних постановок. Оптимально, коли учні спочатку знайомляться з літературним текстом і проводять його аналіз, а потім відвідують виставу. Такий підхід дозволяє побачити, яким чином режисер, актори, декоратори, костюмери та музиканти трансформували драматичний матеріал у сценічну реальність [16].

Після перегляду вистави в класі доцільно проводити обговорення, під час якого аналізується, як у постановці розкрито характери героїв, розгорнуто сюжет, реалізовано авторський задум за допомогою всіх доступних театральних засобів. Учні визначають, які елементи твору залишилися незмінними, а що було змінено або доповнено режисерами та акторами. Такий аналіз дозволяє школярам оцінити ефективність постановки та з'ясувати, наскільки успішно театр реалізував художні настанови драматурга.

Особливу цінність має створення учнями власних відгуків на побачені вистави та порівняння їх із оцінками театральних критиків. За словами С. Жили, «урок може складатися з двох моделей: літературної та театральної. Старшокласники вдома, у мікрогрупах, готують реферати, повідомлення та рецензії. Словесник заздалегідь поділяє учнів на групи за інтересами і пропонує опрацювати необхідну літературу» [11, 247].

Крім того, корисним видом роботи є виконання письмових завдань, присвячених різним аспектам драматичного матеріалу: аналізу його ідейного змісту, порівнянню проблем, порушених різними драматургами, розкриттю образів персонажів та їх сценічному втіленню. Значну підтримку в сучасних шкільних умовах надають телевізійні постановки драматичних творів або відеозаписи театральних вистав, що дозволяють учням детально дослідити режисерські та акторські рішення.

Такі матеріали також можна знайти в Інтернеті. Їх оцінка відбувається шляхом порівняння драматичного тексту з відповідною театральною постановкою. Це стосується практично всіх драматичних творів, включених до шкільних програм. На відміну від епосу та лірики, драма надає учням додаткову можливість «зустрічі» з літературним матеріалом у формі театрального дійства. Встановлення зв'язку між драматичним твором і його сценічною інтерпретацією є важливим елементом навчальної діяльності, оскільки допомагає зрозуміти театральну природу драматургії, яка перш за все створюється для постановки на сцені.

Драматургія має специфічні особливості творення. Принцип усвідомлення художнього моделювання, що застосовується письменниками-драматургами, передбачає оцінку тексту на уроці в його жанрових, словесних, образних, проблемно-тематичних та інших вимірах. Важливо пам'ятати, що будь-який літературний твір, у тому числі драматичний, буде концептуальним образом дійсності за допомогою всіх доступних драматургічних засобів. Учні повинні усвідомлювати природу цього образу та способи його реалізації. Для цього необхідно приділяти особливу увагу жанровим особливостям твору, а також світоглядним і стильовим впливам на митця [16].

Шкільні програми включають твори різних жанрів: драми, драми-феєрії, комедії, які вимагають від учнів розуміння специфіки кожного з них. Наприклад, драма-феєрія Лесі Українки «Лісова пісня» функціонує у рамках неоромантизму, що змушує письменницю використовувати міфолого-фантастичні образи та перетворення, як-от образи мешканців лісу та метаморфози Лукаша і Мавки. Драматичні твори Івана Карпенка-Карого та Івана Франка доцільно аналізувати через призму реалізму та його стилістичних особливостей [31].

Принцип контекстності передбачає насамперед звернення до світоглядно-стильового поля, яке сприяло формуванню конкретного драматичного матеріалу. Поряд із цим корисним є біографічний аспект: «Лісова пісня» була написана значною мірою під впливом обізнаності Лесі Українки з міфоло-

гією Волині; у 1920-ті роки відбувалися масові зміни українських прізвищ на російські, частина населення зазнавала русифікації та водночас протидіяла українізації, що, зокрема, спостерігав М. Куліш, що призвело до створення сатиричної комедії «Мина Мазайло». Вчитель-словесник має забезпечувати єдність розгляду життя письменника та його літературних творів.

Методисти наголошують, що біографічні дані автора визначають спосіб сприйняття його творчості, створюючи інтелектуальний контекст, необхідний для повного розуміння текстів. Така інтеграція знань є обов'язковою під час вивчення літератури, особливо у старших класах. Викладач повинен прагнути того, щоб образ письменника уявно поставав перед учнями цілісним, багатограним і глибоким, відображаючи ключові ідеї митця. Досягти цього можливо через встановлення зв'язку між життям автора та змістом його творів, відповідаючи на питання: які обставини та досвід сформували авторський погляд на світ і специфіку його художнього мислення? [3, 11].

Принцип контекстності реалізується, зокрема, через принцип естетичного історизму, адже кожна епоха літературного розвитку характеризується власними художніми підходами та методами, які формують специфіку художньої картини твору, особливо драматичного жанру. Орієнтація на стилеві особливості тексту дає змогу розкрити його естетичну сутність. Як зазначає Д. Наливайко, важливим показником діалогової взаємодії старшокласників із творами різних літературних стилів є усвідомлення стилістичної домінанти конкретного напрямку, що відображає його метод пізнання та художнього відтворення реальності [21, 9].

Драматичні твори є потужним засобом вираження авторських ідей, що концентруються на проблемах природи, Бога, людини та взаємодії між ними. Вони формують у школярів усвідомлення того, що література не лише відображає дійсність, а й трансформує її через художнє осмислення. Суспільство та нація є невід'ємним контекстом драматургії. «І в науковій, і в художній думці існує тенденція, яка вбачає своїм завданням знаходити типове, постій-

не, те, що повторюється. Головною ознакою тут є сприйняття всесвіту як цілісного явища, раз і назавжди підпорядкованого певним універсальним засадам» [5, 9]. Цими універсальними засадами літератури виступають, насамперед, базові світоглядні ідеї, які доцільно виявляти на уроках літератури для формування в учнів розуміння проблемно-тематичної та філософської спрямованості мистецтва слова, знайомлячи їх одночасно зі світоглядними портретами письменників. «Все, що існує в художньому творі, і сам твір служить вираженню ідеалу письменника» [33, 31].

Драматичні тексти, представлені в шкільних програмах, здебільшого зосереджені на людиноцентричній та соціоцентричній проблематиці. Образи Наталки Полтавки, Мартина Борулі, Пузиря, Мина Мазайла та інших створені для відображення авторського погляду на духовні та фізичні аспекти людини, її місце у суспільстві. Методико-літературний принцип ідеаційності передбачає, що вчитель і учні аналізують ідейний зміст твору, визначаючи авторське розуміння однієї або кількох основних ідей. Українська драматургія, багата за своїм ідейним потенціалом, відкриває перед школярами різні світоглядні виміри. Важливо не лише аналізувати окремі образи, але й зіставляти антропоцентричну та соціоцентричну проблематику та способи її подання різними письменниками-драматургами.

На уроках літератури доцільно визначати, який образ людини втілено в кожному персонажі та які соціальні проблеми він вирішує. Кожен твір створює власну картину світу, у центрі якої знаходиться людина, а навколо — конфліктне поле, визначене суспільними умовами. У драматургії XIX століття поширено зображення класового суспільства з його соціальною нерівністю, де діють закони, несприятливі для героїв. Принцип ідеаційності спонукає вчителя та учнів аналізувати, як у тексті розкрито внутрішні переживання персонажів, які змушені або протистояти, або пристосовуватися до соціальних вимог.

Саме це протистояння наочно проявляється в драмі «Наталка Полтавка», де молода героїня відмовляється від соціально нерівного шлюбу, а також

у драмі Івана Франка «Украдене щастя», що відображає застарілі уявлення суспільства про сімейні ролі чоловіка та жінки. У комедіях Івана Карпенка-Карого та Миколи Куліша демонструється зворотний процес: головні герої прагнуть максимально враховувати суспільні норми у своїй поведінці. Опрацьовуючи ці тексти, учні усвідомлюють цілісні авторські концепції як образів людей, так і соціуму, які впливають із художнього матеріалу [10, 11].

Застосування принципу ідеаційності потребує використання ідеаційно-концептуального аналізу, який може бути різнорідним. У методиці навчання літератури відомі такі види аналізу: сюжетно-ідеаційний, ідеаційно-образний, ідеаційно-мовний, ідеаційно-жанровий та ідеаційно-стильовий. Це означає, що концептуальні образи людини, суспільства, природи слід розглядати разом із учнями з урахуванням жанру, стилю та особливостей сюжетної, словесної й образної організації тексту. Таким чином відкривається широке поле для дослідницької діяльності школярів, які аналізують ключові ідеї та способи їх втілення у драматичних творах.

На нашу думку, наступним принципом є феноменальність. Його застосування орієнтує учнів на найбільш виразні моменти твору, що залишають глибокі враження та легко запам'ятовуються. Учніам надається право визначити найбільш помітні та яскраві аспекти, які вони спостерігають у драматичних творах. Шкільна практика показує, що це здебільшого стосується висловів персонажів, їхньої поведінки та портретних деталей, що відповідає природі драматургії та характеру її сприйняття.

Адже учень-реципієнт зазвичай концентрує увагу на ключових художніх елементах твору. Орієнтація на феноменальне має як загальний, так і індивідуальний характер. У деяких випадках весь клас відзначає певний художній елемент як особливо виразний, в інших – лише окремі учні помічають конкретну художню властивість. Це свідчить про особистісно-орієнтований характер сприйняття драматичних творів, що вчитель-словесник має врахо-

вувати, надаючи кожному учневі право коментувати матеріал, спираючись на власні інтереси.

Драматургія є надзвичайно ефективним матеріалом для феноменалізації процесу навчання. На уроках літератури доцільно застосовувати читання в ролях, інсценування ключових фрагментів драматичних текстів. Це підвищує феноменальність сприйняття, адже учні за допомогою голосу та драматичної гри мають максимально виразити внутрішні та зовнішні прояви персонажів, передати їх психологічні характеристики й ставлення до подій.

Робота з драматичними текстами потребує дотримання принципу усвідомленості та міцності знань. Учні повинні розуміти драматургію як систему специфічних жанрів і відповідних теоретичних понять, аналізувати зміст і форму творів. Це формує ґрунтовні знання про конкретні тексти, дає можливість аргументовано робити висновки, узагальнювати спостереження та переносити оцінки художніх явищ на інші сфери життя — факти приватного і суспільного існування, використання мовно-художніх засобів у комунікації, проблемно-тематичні аспекти життя, подібні до тих, що виявлені в драматичних творах [40].

На цій основі реалізується принцип спрямованості навчання на досягнення освітньої мети. Для роботи з драматургією формується система спеціальних знань і вмінь, які безпосередньо пов'язані з аналізом конкретних текстів. Вона включає інформацію про жанрово-родові особливості драматургії та специфічні засоби художнього вираження [31].

Вивчення драматургії також спирається на принцип науковості, що передбачає врахування сучасних досягнень літературознавства та методики навчання. Зокрема, слід використовувати напрацювання літературознавців щодо жанрово-родової природи драматургії та методистів — про особливості шкільного вивчення текстів. Це дозволяє визначати драматичні твори за жанровими ознаками, спираючись на теоретичні визначення. Поняття «драма (рід і жанр)», «комедія», «трагедія», «драма-феєрія», «драматична поема» повинні увійти до літературознавчого арсеналу школярів, стати «призмами»,

через які відбувається осмислення текстів. Ці поняття визначають методикку роботи з матеріалом і спрямовують діяльність учителя та учнів на жанровий аналіз під час уроків літератури [10,11].

Ще одним аспектом принципу науковості є врахування словесної природи літературної творчості. Вивчення драматургії як мистецтва слова передбачає увагу до мовних партій персонажів, образи яких значною мірою постають через їхні вислови. Драматичні тексти пропонують багатий матеріал для аналізу мовних зразків: їх слід і пояснювати, і теоретизувати. Наприклад, у процесі вивчення комедії учні засвоюють поняття, пов'язані з мовною організацією тексту та способами висміювання негативних явищ: «гумор», «саатира», «сарказм», «гротеск», «іронія». Ці теоретичні поняття легко проілюструвати на прикладах висловів окремих персонажів, наприклад, у комедіях «Мартин Боруля» та «Хазяїн» Івана Карпенка-Карого У комедіях Івана Карпенка-Карого та «Мина Мазайло» Миколи Куліша школярі знаходять необхідні приклади та усвідомлюють мовні механізми зазначених художніх явищ. Важливість такої роботи полягає в тому, що засвоєння теоретичних понять неможливе без розуміння учнями того, як ці поняття реалізуються в тексті [32].

Принцип науковості охоплює також засвоєння ряду інших теоретичних понять, що стосуються різних аспектів драматичного матеріалу: сюжету («драматичний сюжет», «драматичний конфлікт»), персонажів («драматичний персонаж»), композиції твору («акт», «дія», «ява», «сцена», «картина», «ремарка»). Використання цих понять під час вивчення практично всіх драматичних творів створює умови для повторного застосування знань і вмінь, закріплюючи дослідницькі навички школярів і формуючи стійкі літературознавчі компетентності. Як зазначається, «у процесі шкільного аналізу драматичного твору учні засвоюють, що найважливішою змістовою категорією в драмі виступає конфлікт. Вибір конфліктів і їх побудова визначають своєрідність письменницької позиції, драматичні зіткнення – важливий засіб виявлення життєвих програм персонажів, саморозкриття їх характерів. Конфлікт

багато в чому зумовлює спрямування та ритм сюжетного руху драми. Так, у п'єсі І. Котляревського «Наталка Полтавка» головний конфлікт – морально-етичний, хоча й закорінений у соціальне» [15, 8].

У методико-літературному аспекті принцип науковості полягає в тому, щоб учні опанували операційні механізми роботи з драматичними текстами. Це створює можливості для застосування процедур жанрового, пообразного та проблемно-тематичного аналізу. «Засвоєння драматичного твору як виду мистецтва залежить від здатності учнів відтворювати в уяві основні компоненти тексту, пояснювати їх зміст і значення, виявляти зв'язки між емоційно-смісловими частинами тексту, що забезпечує його цілісне сприйняття, сприяє певним узагальненням» [15, 7].

Можемо стверджувати, що науковий рівень старшокласників передбачає розуміння оптимальних способів опрацювання драми як окремого літературного роду в його жанрових різновидах, що відображено в шкільному історико-літературному курсі та реалізується в практичній дослідницькій діяльності на уроках і в самостійній роботі вдома.

Частина принципів вивчення драматичних творів спирається на психологічні закономірності сприйняття старшокласниками художнього матеріалу. П'єси І. Котляревського, Івана Карпенка-Карого, І. Франка та М. Куліша відповідають віковим особливостям учнів, оскільки у них розкрито морально-етичну проблематику, цікаву для аналізу та осмислення. Ці тексти володіють художньою виразністю, яка забезпечує яскраві враження школярів та протистоїть одноманітності уроків. Кожен твір є унікальним явищем, що вимагає особливого підходу до вивчення.

Укладачі шкільних програм повинні враховувати психологічний принцип доступності матеріалу для учнів. Більшість драматичних творів написані значно раніше за наш час, тому містять художні моменти, які сучасним школярам важко зрозуміти. Доступність забезпечується додатковими поясненнями та словниковою роботою. Наприклад, під час вивчення «Наталки Полтавки» слід пояснювати слова «возний», «виборний», у драмі «Украдене щастя»

– «жандарм», «орендар». Для комедії «Мина Мазайло» важливо пояснити поняття «українізація» 20-х років ХХ століття та її вплив на суспільне життя й особистість. Це створює додаткові можливості для розвитку школярів, знайомлячи їх із реаліями, недоступними у сучасному житті [16].

Драматичний твір виступає своєрідним засобом ілюстрації життя українців ХІХ – початку ХХ століть. На уроках літератури важливо дотримуватися принципу поєднання інтелектуального та емоційного підходів. Художнє мистецтво є особливим навчальним матеріалом, що відрізняється від того, з чим учні працюють на уроках інших дисциплін. На уроках мови, історії, фізики чи математики школярі опрацьовують науково-популярну інформацію з підручників, яка часто нейтральна в емоційному плані. Драматичні тексти ж не можна вивчати виключно як наукові джерела: вони потребують і аналітичного, і художнього підходів.

Тому застосування виразного читання, читання в ролях, інсценізації, перегляду вистав або телевізійних вистав є специфічними методами, ефективними лише для художніх матеріалів. Це підвищує емоційний рівень уроку та стимулює співпереживання подіям, відображеним письменником-драматургом. «Школярі мають зрозуміти, які саме переживання виникають у них під впливом художнього матеріалу. Для цього необхідно, щоб вони фіксували те нове, що з'явилося в їхньому внутрішньому світі завдяки контакту з літературою, і давали йому оцінку. Вивчення літератури повинно обов'язково включати рефлексію» [3, 19].

Інтелектуальний і емоційний фон уроку тісно пов'язаний із принципом проблемності. Постановка дослідницьких завдань створює певні труднощі для школярів, подолання яких стимулює розумовий розвиток і підвищує емоційний рівень контакту з драматичним матеріалом. «Проблемне навчання, спрямоване як на одержання учнями певної суми знань, умінь і навичок, так і на загальний розумовий їх розвиток, а в галузі літератури – на прищеплення їм здібностей самостійно розбиратися в ідейно-естетичних вартостях художнього твору» [6, 69].

Проблемність сприяє реалізації принципу практичної спрямованості та розвивальності навчання. Опрацювання драматичних творів передбачає широкий спектр дослідницьких завдань, які стимулюють розвиток як фахових, так і загальних здібностей школярів. Досліджуючи сюжет, композицію, персонажів, проблематику, жанрові й стильові особливості тексту, учні активують аналітичне, критичне, логічне та образне мислення, здатність відтворювати побачене, визначати ідейно-тематичний зміст як на рівні прямого викладу, так і на рівні підтексту, формують власну морально-етичну позицію та співпереживання зображеному.

Повторне виконання схожих проблемних завдань на матеріалі різних драматичних творів закріплює дослідницькі навички, що є важливим елементом фахового розвитку школярів. Дослідницька робота передбачає не лише репродукування прочитаного, а й активну аналітичну діяльність: учні глибоко осмислюють драматичний матеріал і набувають здатності виконувати різні дії в його межах. Лише в умовах проблемного навчання формується ціннісне ставлення школярів до літератури та навколишнього світу.

На нашу думку, аналіз персонажів, їхньої мови та поведінки неможливий без вироблення такого ціннісного підходу. Завдяки драматичним творам учні усвідомлюють сенс життя персонажів і свій власний, розуміють духовні пріоритети, вироблені українським народом та трансформовані у художній вимір письменниками-драматургами. Це створює виховну мету уроку літератури – осягнення естетичної природи та світоглядного змісту прочитаного. Учні взаємодіють із нормами, правилами, філософськими програмами та життєвими установками персонажів, що дозволяє усвідомити світоглядний вимір літератури як важливий орієнтир.

Підсумовуючи сказане вище можемо зробити висновок, що керуючись ключовими принципами та методичними підходами до вивчення драматургії, учитель-словесник забезпечує високоякісну літературно-дослідницьку роботу школярів, специфічну для цього роду літератури. Така діяльність має

особливий характер і не завжди може бути відтворена під час опрацювання епічних чи ліричних творів.

3.5. Творчі завдання, інтерактивні методи та засоби активізації пізнавальної діяльності учнів

Психологічні дослідження підтверджують, що під час читання п'єси в учнів гірше працює відтворююча уява, ніж під час читання творів епічних. Це пояснюється відсутністю розгорнутої авторської мови, описів природи, внутрішніх переживань героїв чи докладного відтворення подій. Драматичний твір від початку побудований як текст для сцени, він передбачає живе втілення, а не самодостатнє «читання про себе». Через це школярам важче уявити характери дійових осіб, відчувати їхні внутрішні мотиви й усвідомити художню цінність твору. Саме тому специфіка драматичного твору вимагає від учителя застосовувати особливі методичні прийоми, які не лише компенсують ці труднощі, а й сприяють гармонійному розвитку дітей. У цьому, на думку Неділько Н., насамперед полягає своєрідність роботи над вивченням драми в школі.

На сучасному етапі розвитку методичної науки з'явилися якісно нові підходи до викладання навчальних предметів, зокрема української літератури. Якщо ще кілька десятиліть тому переважали традиційні методи, орієнтовані на переказ і відтворення готових знань, то сьогодні дедалі більшої ваги набувають методика, спрямовані на розвиток критичного мислення, індивідуальної інтерпретації тексту та діалогу «учень – літературний твір». Викладачі дедалі активніше інтегрують у навчальний процес стратегії інтерактивного навчання, поєднуючи їх із класичними формами викладу матеріалу. Це дозволяє не тільки поглибити рівень засвоєння, а й зробити урок живим, творчим і максимально наближеним до потреб сучасної дитини [11; 18].

Для сучасного вчителя-словесника вже недостатньо мати добру вузівську підготовку. Крім бездоганного володіння науковим матеріалом і знання методика викладання, педагогові потрібно бути ще й добрим психологом,

уважним співрозмовником, гнучким комунікатором. Важливою є також компетентність у сфері інформаційних технологій: уміння використовувати комп'ютерну техніку на уроках, застосовувати мультимедійні матеріали, електронні підручники та інтерактивні платформи. Такий комплексний підхід до викладання літератури сприяє зацікавленню учнів предметом, змушує їх читати художні твори, аналізувати побачене й почуте, робити власні висновки [15, с. 7 —8].

Однак нині вчителі дедалі частіше зіштовхуються з проблемою байдужості школярів до читання. Значна частина дітей не прагне звертатися безпосередньо до художнього тексту, а намагається обмежитися критичним матеріалом, короткими переказами чи навіть відеорефератами. Це призводить до серйозного занепаду творчих здібностей, обмежує емоційний і духовний розвиток особистості, робить учнів менш здатними до співпереживання. Власне, для подолання цих труднощів і спрямовані сучасні підходи до викладання літератури. Українська література, як важливий елемент гуманітарної освіти, також не стоїть осторонь цих нововведень.

Учитель, звертаючись до інноваційних технологій викладання, фактично йде на педагогічний ризик. Але цей ризик виправданий, адже саме він відкриває нові горизонти для розвитку учнів. Застосування будь-якої педагогічної технології у викладанні літератури має ґрунтуватися не лише на формальних знаннях, а й на особистісному прийнятті: учитель повинен «прожити» цю методику, зробити її частиною власного «Я». Літературний твір як мистецький феномен завжди багатозначний, у ньому приховано безліч інтерпретацій. Тож використання сучасних технологій можливе лише за умови творчого підходу до їх застосування.

Сьогодні одним із головних завдань методики інтерактивного навчання є зробити урок цікавим, насиченим і водночас науково ґрунтовним. Стратегія інтерактивного навчання, розроблена зарубіжними педагогами та психологами, успішно прижилася в українських школах і вже продемонструвала помітні результати [11]. Дитина прагне відчувати, що її думку поважають, що вона

може висловитися і бути почутою. Якщо учень бачить власні успіхи, навіть найменші, це додає йому азарту, формує віру у власні сили та стимулює подалше пізнання.

Для уроків, присвячених розвитку національного театру, драматургії 1920–1930-х років та творчості Миколи Куліша, доцільним є застосування комплексу творчих завдань, інтерактивних методів та засобів, що стимулюють пізнавальну активність учнів, формують критичне мислення та сприяють глибокому осмисленню матеріалу. Зокрема, при вивченні історії національного театру, таких як «Березіль» Леся Курбаса чи Харківський театр ім. І. Франка, та аналізі драматургії періоду 1920–1930-х років, ефективними є завдання, що поєднують історичний контекст із художнім аналізом [18].

Учням варто запропонувати створити хронологічну таблицю розвитку українського театру, в якій необхідно зазначити основні постановки та імена драматургів, цей вид роботи допоможе побачити взаємозв'язок між класичними традиціями, модерною драматургією та впливом зарубіжного мистецтва на розвиток української драматургії. Такі види завдань розвивають навички систематизації інформації та формують уявлення про етапи становлення національної театральної школи [15, 7].

Важливим компонентом уроків є творче опрацювання біографії Миколи Куліша. Учні можуть підготувати невеликі дослідницькі презентації або інфографіку, що відображатиме життєвий і творчий шлях митця, його співпрацю з театром Л. Курбаса та використання національного матеріалу в п'єсах. Застосування методу «мозковий штурм» допомагає учням формулювати ключові риси драматургічної майстерності Куліша, виділяти вічні мотиви та проблеми, які автор піднімає у своїх творах, що сприяє розвитку аналітичного мислення та здатності до критичного оцінювання літературного твору.

При знайомстві з сатиричною комедією «Мина Мазайло» доцільним є використання інтерактивних методів, таких як «рольові ігри» та «дискусійні

круги», що дозволяють учням глибше проникнути в психологію персонажів та специфіку комедійного жанру. Наприклад, розподіл учнів на групи для виконання ролей Мина Мазайла, Мокія, дядька Тараса та тьоті Моті сприяє моделюванню життєвих ситуацій, що розкривають проблему готовності українського суспільства прийняти власну мову та культуру. В процесі таких рольових завдань учні аналізують позиції персонажів, ведуть аргументовані суперечки, порівнюють характери та мотиви дійових осіб, що одночасно активізує їхнє критичне мислення та комунікативні навички.

Методика «П'ять капелюхів мислення» належить до сучасних інтерактивних технологій, спрямованих на формування в учнів навичок багатостороннього аналізу художнього тексту. Її застосування у процесі вивчення драматургії дозволяє поєднувати різні типи мислення – раціональне, емоційне, критичне та креативне – і водночас формувати вміння аргументовано висловлювати власну позицію. У контексті опрацювання комедії М. Куліша «Мина Мазайло» ця вправа дає можливість старшокласникам глибше усвідомити суспільно-політичну та національно-культурну проблематику твору, проаналізувати мотиви поведінки персонажів, окреслити авторську іронію та сатиричне забарвлення конфлікту. Крім того, метод сприяє розвитку комунікативних компетентностей, оскільки передбачає активне залучення учнів до дискусії, колективне формулювання висновків та пошук альтернативних інтерпретацій. Таким чином, використання «П'яти капелюхів мислення» у шкільному курсі літератури виконує як пізнавальну, так і виховну функцію, забезпечуючи інтеграцію інтелектуальної та ціннісної сфер навчальної діяльності. Метод «П'ять капелюхів мислення» на прикладі «Мина Мазайло»:

1. Білий капелюх (факти, інформація). Учні зосереджуються на конкретних даних про твір: дата написання (1928–1929), прем'єра у театрі «Березіль» Леся Курбаса (1929), проблематика – українізація, ставлення до мови, національна ідентичність. Вони відтворюють фактичну канву твору: головні персонажі (Мина Мазайло, Мокій, Рина, тьотя Мотя, дядько Тарас), конфлікт між українізацією та русифікацією, жанрова форма – сатирична комедія.

2. Червоний капелюх (емоції, почуття, інтуїція). Тут учні діляться емоційними враженнями від образів і ситуацій. Наприклад: «Я відчуваю обурення від того, що Мина соромиться власного прізвища» або «Мені здається трагічним, що родина сприймає рідну мову як загрозу». Це допомагає усвідомити, що комедія не лише смішить, а й викликає емоційне співпереживання, формує неприйняття духовної меншовартості.

3. Чорний капелюх (критика, застереження, негативні аспекти). Учні аналізують слабкі сторони персонажів і можливі негативні наслідки їхніх дій. Наприклад: «Якщо Мина змінить прізвище, він втратить свою ідентичність і стане символом відчуження від власного народу». Або: «Русифікаторська позиція тьоті Моті – це небезпека знищення української культури». Такий погляд вчить критично осмислювати проблему національного вибору.

4. Жовтий капелюх (оптимізм, позитив, можливості). Учні шукають позитив у творі. Наприклад: «Образ Мокія уособлює перспективу національного відродження, віру в силу української мови». Або: «Комедія Куліша вчить нас цінувати власну культуру й протистояти комплексам меншовартості». Жовтий капелюх допомагає побачити вихід із конфліктів твору, усвідомити його виховний потенціал.

5. Зелений капелюх (творчість, нові ідеї). Учні пропонують творчі варіанти розв'язання проблем. Наприклад: «Що було б, якби Мина змінив своє прізвище, але потім розкаявся?» або «Як можна поставити комедію сьогодні, щоб показати сучасні проблеми мовної політики?» Також можна придумати сучасні аналогії: інтернет-меми, театральні постановки у стилі модерну, дискусії про мову у соцмережах.

Переваги використання методу очевидні. Завдяки «п'яти капелюхам» учні бачать комедію не однобічно, а комплексно: через факти, емоції, критику, позитив і творчі ідеї. Це сприяє розвитку аналітичного мислення, умінню аргументувати позицію, вести діалог і співпрацювати в групі.

Також доцільно використовувати такі методи інтерактивного навчання як:

— «Мікрофон» (запитання і відповідь, що розвиває вміння чітко формулювати думку). Цей метод можна застосувати для актуалізації проблематики твору. Учитель ставить запитання, що допомагає учням висловити власну позицію. Наприклад: «Чи можна виправдати прагнення Мيني Мазайла змінити своє прізвище?» або «Що символізує конфлікт між Мокієм і Миною у контексті національної ідентичності?» Учні по черзі, ніби передаючи уявний «мікрофон», дають короткі, чіткі й аргументовані відповіді. Такий підхід розвиває вміння лаконічно формулювати думку, висловлювати власне ставлення до проблем, закладених у тексті, і водночас почути позицію однокласників.

— «Порушена послідовність» (робота з помилками у датах чи фактах біографії письменника). Методика передбачає роботу з біографічним матеріалом Куліша, де спеціально подаються помилкові факти або дати. Наприклад, учням пропонують картки з твердженнями: «Микола Куліш написав “Мину Мазайла” у 1929 році в Харкові» (правильно), або ж «“Мина Мазайло” була поставлена вперше у театрі “Березіль” у 1927 році» (неправильно, бо прем'єра відбулася 1929 р.). Завдання школярів – відновити правильну послідовність біографічних фактів і виправити неточності. Таким чином учні вчаться працювати з джерелами, критично сприймати інформацію й поглиблюють знання про життя і творчість драматурга.

—Лінгвістичний експеримент «Позмагаємось із письменником» (відновлення пропущених слів у тексті). У цьому методі акцент робиться на мові твору. Учитель пропонує уривки з комедії з пропущеними словами, які необхідно відновити. Наприклад: «Розумієш, Рино, я мушу поміняти своє _____» (прізвище); або «Українізація – це для нас _____» (розстріл). Відновлюючи репліки, учні одночасно занурюються у мовну атмосферу твору, звертають увагу на виразність і стилістичну особливість реплік персонажів. Це розвиває лінгвістичну чутливість і дозволяє усвідомити глибину комічного ефекту, досягнутого Кулішем завдяки мові героїв.

— «Карусель» (колективне визначення проблематики твору) Метод спрямований на колективне формулювання основних проблем комедії. Учні утворюють коло, кожен отримує аркуш із запитанням: «Яку головну проблему порушує Куліш у творі?» або «Що висміюється в образі Мина Мазайла?». Кожен учень записує свою думку й передає аркуш сусідові. Наступний додає власну відповідь або уточнює вже написане. У результаті формується своєрідна «карусель ідей», де накопичуються різні підходи до осмислення проблематики твору: знецінення національної культури, комплекс меншовартості, трагедія духовного відчуження. Такий метод дозволяє побачити різні інтерпретації і сприяє колективному мисленню [6].

Подібні методи створюють атмосферу співпраці та змагання, а отже, стимулюють активність учнів. Досить добрий результат дає й використання тестової перевірки знань, яку можна застосовувати як на початку уроку – для актуалізації опорних знань, так і наприкінці – для підбиття підсумків.

Для розвитку творчого потенціалу учнів доцільним є завдання на складання власних есе або літературних відгуків, у яких вони порівнюють поведінку персонажів і реальні історичні чи сучасні соціальні явища. Наприклад, учні можуть написати есе на тему «Що означає бути українцем сьогодні, переглядаючи поведінку героїв комедії Куліша», що сприяє осмисленню культурної та національної ідентичності, формує громадянську свідомість та емпатію. Такі завдання стимулюють самостійне мислення, дозволяють розвивати аргументацію, логіку та стиль письма, а також роблять урок більш інтерактивним та залученим у процес навчання.

Використання мультимедійних засобів, таких як відеоархіви театральних постановок, аудіозаписи вистав чи сучасні інтерпретації п'єс, сприяє активізації пізнавальної діяльності учнів та допомагає порівняти художні рішення різних режисерів. Наприклад, перегляд уривків постановок «Березоля» чи сучасних інтерпретацій «Мина Мазайло» дає змогу оцінити режисерські знахідки, мову тіла акторів, сценографію, ілюструючи драматургічні особливості тексту Куліша та його зв'язок із театральною традицією.

Крім того, доцільними є групові завдання на порівняльний аналіз образів персонажів, що сприяють розвитку критичного мислення та аналітичних навичок. Наприклад, учням можна запропонувати скласти таблицю «Позиції та мотиви дійових осіб у комедії», де детально відображаються Мина, Мокій, дядько Тарас і тьотя Мотя, а також інші персонажі: пан Дорошенко, Килина, Панас, Лаврін. У таблиці можна відзначити їхні соціальні ролі, світогляд, мовні особливості, прагнення та поведінкові стратегії.

Ще одним варіантом завдання є порівняння персонажів за конфліктними ситуаціями, що дозволяє виявити, хто виступає рушійною силою комічних подій, а хто — джерелом моральних дилем. Наприклад, Мина та Мокій демонструють різні підходи до зміни власного статусу та культурної ідентичності, тоді як дядько Тарас і тьотя Мотя — носії консервативних цінностей, які вступають у комічний конфлікт із прагненнями молодшого покоління [6].

Можна також застосувати схему «Причина – наслідок – наслідки для інших» для ключових епізодів комедії: як дія одного персонажа спричиняє ланцюг подій, що впливають на інших героїв і розкривають соціальні та культурні проблеми. Наприклад, бажання Мيني змінити прізвище та уникнути «мовної проблеми» породжує низку конфліктів, що ілюструють мовну політику, соціальні забобони та конфлікти поколінь.

Ще одним корисним інтерактивним завданням є «Рольова дискусія», коли учні виконують ролі персонажів і обговорюють актуальні для них питання: як зберегти сімейні традиції, чи варто йти на компроміс із власними переконаннями, які моральні межі прийнятні в конфлікті поколінь. Це стимулює дискусію про моральні та етичні цінності, допомагає осмислити соціально-культурні проблеми, які піднімає Куліш, та сприяє глибшому розумінню характерів героїв.

Як варіант, можна застосовувати метод «Вплив на сучасність», де учні порівнюють проблематику твору з актуальними соціальними ситуаціями сьогодні, наприклад, мовними або культурними конфліктами, питанням ідентичності та стосунків поколінь. Такі завдання дозволяють не лише систематизу-

вати знання про текст, а й формують навички критичного мислення та здатність до морального вибору.

Для активізації пізнавальної діяльності учнів можуть застосовуватися методи «навчаючи — навчаюсь», де учні самостійно готують міні-лекції або презентації за обраними темами, що потім демонструють класу. Це сприяє розвитку навичок самостійного пошуку інформації, критичного мислення та вміння узагальнювати матеріал. Використання елементів театральної педагогіки, таких як інсценування епізодів комедії або постановка невеликих сцен із залученням реквізиту, стимулює креативність, емоційне сприйняття тексту і дозволяє глибше відчути художню та соціальну сутність твору.

Кожен педагог має право самостійно вирішувати, які форми й методи роботи будуть найбільш ефективними. Головне – враховувати вікові особливості школярів, їхній рівень знань та умінь, а також специфіку конкретної теми. При цьому вчитель має залишатися творчою особистістю, яка здатна до експерименту й постійного пошуку нових шляхів, адже саме вони допоможуть всебічно розкрити тему та ідею твору, донести основну думку до читачів.

У процесі вивчення драматургії особливо ефективними є такі форми роботи, як диспут, колективне визначення проблематики твору, аналіз образів та характеристика персонажів у світлі сучасного бачення. Це не лише розвиває критичне мислення, а й формує у школярів вміння порівнювати класичні й сучасні інтерпретації, проводити паралелі між літературою та реальним життям [27, с.111 —112].

Особливо важливим у школі, зокрема при поглибленому вивченні літератури, є використання елементів сучасних методів літературознавчого аналізу. Учням можна пропонувати біографічний, культурно-історичний, еволюційний, компаративний підходи, знайомити їх із духовно-історичною школою, формальною критикою, міфологічним методом, структуралізмом, текстуальним аналізом, деконструктивізмом чи навіть елементами феміністичної критики. Прочитання одного й того самого твору з різних ра-

курсів урізноманітнює діалог між читачем і текстом, розкриває не лише ідейно-естетичні грані літературного твору, а й багатство внутрішнього світу учня [10, с. 11 —12].

Підсумовуючи, можемо сказати, що на нашу думку, комплекс творчих завдань, інтерактивних методів та засобів активізації пізнавальної діяльності учнів сприяє не лише глибокому засвоєнню знань про розвиток національного театру, драматургію 1920–1930-х років та творчість Миколи Куліша, але й формує ключові компетентності учнів: аналітичне та критичне мислення, художньо-естетичний смак, громадянську свідомість, вміння співпрацювати у групі та аргументовано відстоювати власну позицію. Таке поєднання традиційного аналізу літературного тексту з інтерактивними формами роботи робить уроки динамічними, змістовними та максимально наближеними до реального життя, а навчальний процес — емоційно насиченим, який мотивує до подальшого самостійного опанування літературної спадщини.

Висновки до розділу 3

Вивчення комедії Миколи Куліша «Мина Мазайло» у закладах загальної середньої освіти є важливим етапом формування у учнів цілісного уявлення про національну літературну традицію, драматургічну майстерність автора та соціокультурний контекст 1920-х років. Методика роботи з твором передбачає комплексний підхід, який поєднує історико-літературний аналіз, розгляд специфіки комедійного жанру, вивчення персонажів, їхніх мотивів і суспільних позицій. Особлива увага приділяється сатиричному викриттю національного нігілізму, духовної обмеженості та бездуховності обивателів, які відмовляються від своєї мови, культури і родового коріння.

Ефективними в навчальному процесі є інтерактивні методи, зокрема рольові ігри, дискусії, порівняльний аналіз образів, складання есе та творчих проектів, що дозволяє учням не лише засвоїти зміст твору, а й розвивати кри-

тичне мислення, комунікативні навички, естетичний смак і громадянську свідомість. Важливим аспектом є акцент на актуальності проблем, піднятих Кулішем, зокрема питань національної ідентичності, мовної самобутності та морального вибору, які залишаються значущими і сьогодні.

Застосування методики, орієнтованої на активне мислення та творчу діяльність учнів, дозволяє урокам комедії стати не лише інформативними, а й емоційно насиченими, залучати старшокласників до глибокого осмислення художнього тексту та його суспільної значущості. У цілому, системний підхід до вивчення «Мина Мазайло» сприяє формуванню у молоді ціннісного ставлення до української культури, поваги до рідної мови і розуміння важливості збереження національної самобутності.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження було всебічно та комплексно розглянуто методику вивчення комедії Миколи Куліша «*Мина Мазайло*» у закладах загальної середньої освіти. Встановлено, що вивчення драматургії як жанру в старшій школі має не лише літературознавче, а й глибоке суспільно-виховне значення. Воно покликане не лише дати учням знання про художній твір, а й забезпечити формування їхніх світоглядних орієнтирів, національної самосвідомості, моральних цінностей, а також навичок критичного мислення, що є необхідним складником у вихованні свідомого громадянина.

Проведене дослідження методичних основ аналізу драматичних творів у шкільному курсі літератури засвідчило, що системне опрацювання драматургії в старших класах (9–11 класи) потребує цілеспрямованого поєднання принципів науковості, доступності, історизму та естетичного виховання. Викладання драматичних творів має базуватися на компетентнісному підході, що поєднує знаннєву, діяльнісну й ціннісно-сміслову складові. Особливу увагу слід приділяти діалогічності навчання, адже драматургія як родовий

різновид літератури сама по собі відображає конфліктність, багатоголосість і потребує співвіднесення різних точок зору.

На нашу думку, аналіз драматичних творів у шкільному курсі виявляється ефективним за умов використання різних методичних шляхів – композиційного, подієвого та пообразного. Композиційний аналіз дає змогу простежити логіку розвитку конфлікту, взаємозв'язок експозиції, зав'язки, кульмінації та розв'язки, що формує в учнів цілісне розуміння драматичної структури. Подієвий шлях орієнтує школярів на виявлення динаміки драматичної дії, послідовності подій, взаємодії персонажів у ключових сценах, що сприяє розвитку уваги до причинно-наслідкових зв'язків. Пообразний аналіз дозволяє досягнути психологічну багатовимірність героїв, їхню мотивацію та світоглядні позиції, що формує навички глибшої інтерпретації художнього тексту.

Окремого значення набуває робота з жанрово-стильовими особливостями драматургії, зокрема комедії. Усвідомлення її художньої природи передбачає розкриття ролі комічного, сатиричного та іронічного елементів, розмежування понять «комічне» і «смішне», а також простеження соціально-критичної функції комедії. Такий підхід формує здатність учнів відрізнити авторську позицію від побутового гумору, виявляти зв'язок між художнім прийомом і суспільними проблемами епохи.

Вивчення комедії Миколи Куліша «Мина Мазайло» у закладах загальної середньої освіти має важливе значення для формування у старшокласників цілісного уявлення про українську літературу ХХ століття, зокрема про модерністську драматургію та її соціально-психологічні аспекти. П'єса є не лише художнім твором, а й ефективним педагогічним інструментом для розвитку критичного мислення, аналітичних навичок та морально-етичних оцінок школярів, адже вона містить актуальні проблеми національної ідентичності, мовного питання та конфлікту поколінь. Методика вивчення комедії Куліша передбачає комплексний підхід, який поєднує аналіз жанрових особливостей, художніх засобів та психологічної характеристики героїв [32].

Використання проблемно-тематичного, пообразного та порівняльного аналізу дозволяє учням усвідомити конфлікти між особистісними та соціальними цінностями, а також співвіднести художні образи з реаліями епохи. Такий підхід сприяє формуванню здатності до морального осмислення поведінки персонажів і розвитку навичок аргументованого висловлення власної позиції [31].

У ході дослідження було з'ясовано жанрову специфіку комедії. Яка полягає у її здатності поєднувати гумористичне начало із серйозними соціально значущими проблемами. Комедія *«Мина Мазайло»* у художній формі розкриває болісні питання мовної політики, культурної ідентичності, духовних орієнтирів українського суспільства 20–30-х років ХХ століття. Через образність, сатиру й трагіфарсові елементи драматург демонструє загрозу втрати національної самобутності в умовах русифікації та суспільного тиску. У цьому аспекті твір постає не лише як значне літературне явище, але й як історико-культурний документ доби, що правдиво відображає боротьбу української інтелігенції за збереження власної мови й традицій у складних політичних обставинах.

Проаналізувавши творчість Миколи Куліша в контексті української літератури ХХ століття зробили висновок, що письменник є одним із провідних представників модерної української драми. Його комедії, серед яких *«Мина Мазайло»* займає особливе місце, поєднують традиції класичної драматургії з новаторськими художніми пошуками, що наближає український театр до європейських зразків. Доведено, що включення цього твору у шкільний курс української літератури сприяє розширенню культурного горизонту учнів, дозволяє їм усвідомити українську драматургію як невід'ємну складову світового літературного процесу й формує ціннісне ставлення до національного мистецтва [11].

Драматургія Миколи Куліша розвивалася в тісному зв'язку з провідними тенденціями європейського театру початку ХХ століття. У його творчості простежуються риси, притаманні так званій «новій драмі» та «театру ідей»,

які визначили подальший шлях розвитку світової сцени. Ідеться насамперед про ті новаторські пошуки, що їх утілили у своїх творах Г. Ібсен, Б. Б'єрнсон, Г. Гауптман, М. Метерлінк, Б. Шоу та інші митці, котрі прагнули осучаснити драматичне мистецтво, надати йому інтелектуально-філософського виміру й гострої соціальної проблематики [17, с. 176].

Дослідження принципів і підходів до вивчення драматичних творів у 9–11 класах показало, що найбільш ефективним є поєднання традиційних і сучасних методів навчання. Традиційні підходи забезпечують системність і послідовність у роботі з текстом, тоді як інноваційні спрямовані на розвиток активної пізнавальної діяльності учнів. Встановлено, що доцільним є використання композиційного, подієвого та пообразного аналізу, які в комплексі дають можливість школярам глибше осягнути структуру твору, простежити розвиток конфлікту, зрозуміти функції персонажів, оцінити художні прийоми й ідейний задум автора [18].

У роботі доведено, що робота з жанрово-стильовими характеристиками комедії сприяє глибшому розумінню учнями авторського задуму. Завдяки дослідженню елементів комічного, сатиричного й трагіфарсового школярі здобувають не лише літературознавчі знання, а й формують здатність до критичної інтерпретації художнього тексту. Це має важливе значення у процесі розвитку їхньої компетентності як активних читачів, які вміють аналізувати, робити висновки й співвідносити прочитане з власним життєвим досвідом.

Аналіз чинних навчальних програм і підручників із української літератури дав змогу встановити, що хоча комедія *«Мина Мазайло»* включена до програми старшої школи, методичне забезпечення її вивчення часто має традиційний характер і не завжди відповідає викликам сучасної освіти. Було доведено, що наявна методика потребує оновлення з урахуванням психолого-педагогічних особливостей старшокласників, які прагнуть інтерактивності, дискусійності, залучення до творчої діяльності. Це зумовлює потребу в активних формах роботи, інтеграції інформаційних технологій, підбору цікавих, сучасних інтерактивних практичних завдань [30; 31; 32; 40].

Запропонована система уроків за твором «*Мина Мазайло*» ґрунтується на комплексному поєднанні різних методів навчання: проблемного аналізу, дискусій, евристичних бесід, рольових ігор, інсценізації уривків, створення мультимедійних продуктів. Особливий акцент зроблено на інтерактивних формах роботи, які дозволяють активізувати пізнавальну діяльність учнів, стимулювати їхню самостійність, творчість та ініціативність. Було доведено, що ефективність таких методів проявляється у формуванні стійкої мотивації до вивчення української літератури та підвищенні рівня залученості учнів у навчальний процес.

У ході дослідження розроблено систему творчих завдань і вправ, спрямованих на формування ключових компетентностей школярів: уміння аргументовано висловлювати власну думку, вести дискусію, порівнювати художні образи з реаліями сучасності, робити міжпредметні й міжкультурні паралелі. Такі завдання, як написання есе, альтернативних фіналів, створення мультимедійних презентацій, театральні етюди та рольові ігри, поєднують навчання з вихованням, формують у школярів емоційно-ціннісне ставлення до літератури та української мови, сприяють розвитку їхньої креативності та соціальної активності.

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що методика вивчення комедії Миколи Куліша «*Мина Мазайло*» у закладах загальної середньої освіти має бути спрямована на комплексне розв'язання освітніх, виховних і культурних завдань. Було доведено, що ефективне вивчення цього твору сприяє не лише засвоєнню літературознавчих понять і поглибленню знань з історії літератури, а й формуванню в учнів почуття національної гідності, усвідомлення значення рідної мови як основи ідентичності та державності, вихованню патріотизму й відповідальності за культурну спадщину.

Отже, науково-методичне дослідження підтвердило, що оновлена система викладання комедії «*Мина Мазайло*» з використанням інтерактивних методів, творчих завдань і міжпредметних зв'язків є дієвим інструментом формування мовної культури, комунікативної компетентності та національ-

ної свідомості старшокласників. Вивчення твору Миколи Куліша у шкільному курсі української літератури повинно розглядатися не лише як засіб досягнення мистецьких цінностей, а й як вагомий чинник громадянського становлення молодого покоління в умовах сучасних суспільних викликів і національно-культурних трансформацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В. Формування мовної ідентичності у контексті сучасної освітньої парадигми. *Науковий вісник педагогічних наук*. 2021. С.50-55.
2. Бондаренко Ю.І. Вивчення образів-персонажів літературного твору в школі: теорія і практикум. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2015. 216 с.
3. Українська література. Життєва і творча доля Миколи Куліша: до 125-річчя від дня народження. URL:
<https://massovoodessa.blogspot.com/2017/12/125.html>
4. Бічужа Н. Десять слів поета (Повість-есе про Миколу Куліша та Леся Курбаса) //Жовтень. - 1986. с. 97
5. Шевчук О. До проблеми «Суспільство і особистість» у творчості Миколи Куліша. – 1994. – № 5-6. – С. 60-62.
6. Бугайко Т.Ф., Бугайко Ф.Ф. Навчання і виховання засобами літератури. Київ. 1973. 176 с.
7. Вітченко А. Вивчати драматургію з урахуванням її родової специфіки та міжмистецьких зв'язків. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2007. № 2. С. 23-25.
8. Гайдаєнко І.В. Духовна синергетика української мови в комедії Миколи Куліша «Мина Мазайло» (на матеріалі чуттєвих концептів). *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»: Збірник наукових праць*. 2017. Випуск 30. С. 37-41.

9. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури. Київ: Либідь, 2001. 488 с.
10. Гордієнко О. А. Специфіка драми та її відображення у системі взаємопов'язаного вивчення зарубіжної та української літератури. *Зарубіжна література в навчальних закладах*. 2004. № 8. С. 10-12.
11. Жила С. Теорія і практика вивчення української літератури у взаємозв'язках із різними видами мистецтв у старших класах загальноосвітньої школи. Чернігів: «Деснянська правда», 2004. 360 с.
12. Іванишин В. Інтерпретація художнього твору. URL: <http://dontsovnich.com.ua/interpretatsiya-literaturnoho-tvoru/>
13. Івахненко Т. Специфіка аналізу драматичного способу літературного зображення. *Українська література в загальноосвітніх школах*. 2005. № 8. С. 40-43.
14. Івахненко Т. Місце і роль культури мови у фаховій підготовці студентів-нефілологів (The place and the role of the speech culture in the professional training of the students who are not philologists). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Психологія і педагогіка», 2014, Вип. 29: 125-129.
15. Івахненко Т.П. Методичні концепти вивчення драматичних творів у старших класах загальноосвітньої школи. 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська література). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук. Київ, 2006. 20 с.
16. Куліш Микола Мина Мазайло. URL: <http://www.ukrlib.com.ua/books/printitzip.php?tid=1087>
17. Луценко О. Традиції «Нової драми» Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені ТГ Шевченка, 2024, 183.27: 176-180.
18. Методика опрацювання драматичного твору на уроці літератури. URL: <https://vseosvita.ua/library/embed/001ydq-b007.docx.html>
19. Наукові основи методики літератури / за ред. Н. Й. Волошиної. Київ: Ленвіт, 2002. 344 с.

20. Неділько В.Я. Методика викладання української літератури в середній школі. Київ: Вища школа, 1978. 248 с.
21. Пасічник Є.А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах. Київ: Ленвіт, 2000. 384 с.
22. Саєнко В. П. П'єса «Мина Мазайло» Миколи Куліша: історія чи сучасність? Проблеми сучасного літературознавства. *Збірник наукових праць*. Одеса : Маяк, 2001. Вип. 9. С. 71.
23. Ситченко А. Л. Методика навчання української літератури в загальноосвітніх закладах. Київ: Ленвіт, 2011. 291 с.
24. Степанишин Б. Викладання української літератури в школі. Київ : РВЦ «Проза», 1995. 256 с.
25. Степанишин Б.І. Література – вчитель – учень. Київ : Освіта, 1993. 240 с.
26. Сурякова М.В. Особистісні особливості старшокласників та їхні стратегії поведінки в конфлікті. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*. Серія «педагогіка і психологія». 2012. № 1 (3). С. 110-116.
27. Токмань Г.Л. Методика навчання української літератури в середній школі: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2012. 312 с.
28. Удовиченко Л.М. Теорія і технологія вивчення художніх образів персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи. 13.00.02 – теорія та методика навчання (зарубіжна література). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук. Київ, 2020. 40 с.
29. Українська література. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 10-11 класи (профільний рівень)/Г.О. Усатенко, А.М. Фасоля. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2018-2019/ukr.lit.-10-11.-profilnij-riven.docx>
30. Українська література. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 10-11 класи (рівень стандарту)/Р.В. Мовчан та ін. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/68-zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>

31. Українська література. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 5-9 класи /Р.В. Мовчан та ін. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya>
32. Фасоля, А. М., Яценко, Т. О., Уліщенко, В. В., Бійчук, Г. Л., & Тименко, В. М. (2018). Українська література. Рівень стандарту: підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти.
33. Вакуленко Д. Талант не підвладний часу// Київ. - 1988. - № 7. с.256.
34. Шаповал М. О. Посушливі обрії життя і творчості Миколи Куліша. Укр. мова та л-ра. 2009. Ч. 12. С. 10–16. 113. Шевченко О. “...Нічого з вашої українізації не вийде...”? [Про нац. конфлікт п’єси “Мина Мазайло”]. Укр. мова та л-ра. 2001. № 20 (223). Трав. С. 8.
35. Юрчак В. А. Розвиток читацьких інтересів засобами аналізу та інтерпретації художніх творів: навчально-методичний посібник. Черкаси: ЧОІ-ПОПП, 2013. 32 с.
36. Я хочу правді бути вірним другом : рекомендаційний список літератури до 125-річчя від дня народження Миколи Куліша / укл В.А. Стукаленко. Кривий Ріг, 2017. 12 с.
37. Яценко Т. О. Компетентнісно орієнтована літературна освіта в контексті завдань Нової української школи. *Наукові записки. Серія: Психолого-педагогічні науки*. 2018. № 1 (4). С. 43–48.
38. Яценко Т. Міжмистецька взаємодія у шкільній літературній освіті: практичний аспект. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип 27, Т. 6. С.169–172
39. Яценко Т. Тенденції розвитку методики навчання української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах (друга половина ХХ – початок ХХІ століття). Київ : Педагогічна думка, 2016. 360 с.
40. Бондаренко Ю.І. Методика шкільного вивчення української літератури на засадах ідеаційно-концептуального підходу: теорія і практикум. Ніжин: НДУ імені М. Гоголя, 2012. 199 с.

ДОДАТОК 1

КОНСПЕКТ УРОКУ З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ 11 КЛАСУ

Тема: Микола Куліш. «Мина Мазайло». Образи дійових осіб. Сценічне втілення. Актуальність п'єси в наш час

Епіграф: «Мова людини – це мова її душі» (Євген Дудар)
«...тому рано чи пізно були покарані люди, що зрікалися своєї мови, своєї нації...»

Мета: Усвідомити значення проблем, порушених у творі; розвивати навички характеристики героїв, аналітичне мислення, творчі здібності; формувати вміння давати оцінку прочитаному та доводити власну позицію; виховувати почуття національної гідності та приналежності до рідного народу.

Очікувані результати: Знання історичного контексту українізації; вміння аналізувати сатиричну комедію; з'ясування актуальності п'єси сьогодні; висловлення власних міркувань щодо порушених у творі проблем.

Обладнання: портрет М. Куліша, видання твору, проектор, презентація, елементи костюмів та декорацій, картки із завданнями, аудіозапис пісні Степана Галябарди «На Україну повернусь».

Тип уроку: формування вмінь та навичок, опанування нових знань.

Перебіг уроку

I. Мотиваційний етап

1. Вступне слово вчителя:

Читається поезія Л. Костенко для створення емоційної готовності:

«Коли я буду навіть сивою, і життя моє піде мрякою... Люди, будьте взаємно красивими!»

Обговорення: як ці слова резонують із темою рідної мови та культурної ідентичності.

2. **Вправа «Хмара слів»:**

Учні відновлюють вислів: «Куліш – драматург світового масштабу».

Обговорення: чим підтверджується талант Куліша в п'єсі «Мина Мазайло».

3. **Впереджувальне завдання – афіша:**

Учень презентує власну афішу до вистави. Клас коментує, які образи героїв він підкреслив.

II. Актуалізація опорних знань

1. **«Передай питання»:**

- Жанр п'єси «Мина Мазайло» (сатирична комедія/трагікомедія).
- Визначення сатиричної комедії та засобів комічного: іронія, сарказм, гротеск, шарж.
 - Тема, ідея та проблеми твору:
 - Функціонування рідної мови, повага до інших мов;
 - Русифікація та українізація;
 - Національна гідність, патріотизм, почуття меншовартості;
 - Взаємопорозуміння в сім'ї.

2. **Перевірка домашнього завдання – буктрейлери:**

Учні презентують свої відео, обговорюють, наскільки проблематика твору актуальна сьогодні.

3. **Мозковий штурм:** Роди художньої літератури, жанри драми, елементи драматичного твору, ремарки. Конфлікт у п'єсі та його сучасний контекст.

III. Робота над темою

1. **Вступне пояснення:**

- Вчитель нагадує історичний контекст українізації, зупиняючись на:

- Політичній і культурній складовій українізації;
- Припиненні українізації на початку 1930-х, репресіях учасників.

2. Характеристика персонажів (групова робота):

Складання анкети Мина Мазайла: Особисті дані, сім'я, освіта, робота, винаходи, партійність, ставлення до українізації, риси характеру.

3. **Вправа «Парадоксальний РАФТ»:** Учні обирають персонажа та висловлюють його думки у вигляді повідомлення, листа чи публікації в соцмережі. Вчитель допомагає розпізнати стилістичні особливості мовлення героїв.

4. Інсценування уривку п'єси:

- Сценка: діалог Улі та Рини (Мокій, мама, Рина).
- Виконання з елементами руху та міміки.
- Обговорення: як сценічне втілення допомагає розкрити характери героїв.

5. Проблемне запитання:

1. Як правові підстави зміни імені та прізвища в Україні пов'язані з подіями у п'єсі?

2. Аналіз: які проблеми суспільства 20-х років залишаються актуальними сьогодні.

IV. Рефлексивно-оцінювальний етап

1. **Вправа «Хмара слів» (Mentimeter):** Асоціації до персонажів: Мина, Мокій, тьотя Мотя, дядько Тарас, Лина та Рина, Уля.

2. **Робота з картками для самооцінювання:** Учні оцінюють власну участь у груповій роботі, інсценуванні та аналізі персонажів.

V. Домашнє завдання

1. Відновити деформований текст та ознайомитися зі сценічним життям п'єси.

2. Скласти анкети.
3. Укласти словник одного із героїв.